

HAK DİNİN TEK OLUŞU

Oneness of the True Religion

Dr. Veli KAYHAN

Erciyes Ü. İlahiyat Fak.

E.Posta: vkayhan@erciyes.edu.tr

Abstract: Belief and worshipping are needs which were placed in the nature of mankind. Science and intelligence support this fact. Therefore humanbeing is a religious being in nature. In fact “the fitrat” (origination) means “sympatizing divine religion”.

The religion was set by Allah and it belongs to Him. Allah is the one and only, so the religion must be single. From Adam to Mohammad (peace be upon them) there is only one divine religion; not divine religions. The religion which all of the prophets brought is the same in origin. There is not any difference between them on the level of belief principles. Other things that systematized and called as a religion aren't celestial; this is a metaphorical calling.

This divine religion was named by Allah: Islam! Then, when the word “religion” was mentioned under all conditions that means “Islam”. Its followers were named by Allah as “muslims”. All prophets accepted this for their peoples.

Islam looks at the other religions as a reality. But it doesn't regard them divine. It places them in some special forms in its own system. That is another subject then we deal with.

Key Words: Religion, fitrat (origination), Jewishness, Christianity, Islam.

GİRİŞ

İnsan, ister ilkel ister gelişmiş, hangi çağda yaşamış olursa olsun kabul edip bağlandığı bir inanca sahip olmuştur. İlkel ya da gelişmiş; yerel ya da evrensel; çoktanrılı ya da tektanrılı; tabiat güçlerine ya da tabiat üstü güçlere bağlı olan; insan kaynaklı ya da semâvî... bir inanca sahip olmayan birilerine rastlamak pratikte mümkün gözükmemektedir. Bilimsel bulgular bunu ortaya koymaktadır.

İnanç sahibinin o inanca bağlanması ve etkisinde kalması psikolojik bir gereklilik ve gerçekliktir. İnanç, kurallarıyla müntesibini şekillendirir ve

ona belli bir kimlik, kişilik kazandırır. Artık o, hayatı boyunca izleyeceği bir yol, bir gidişat tarzı sahibidir; dünyaya ve olaylara bakışı da ona uygun olmak durumundadır. Bu husus inancın ilk sıralarda yer alan belirgin fonksiyonlarından.

İnanmak, gönül işidir, zorla ve zorlamayla olmaz. Hiç kimse, herhangi bir araç ve aracıyla birilerine bu anlamda bir zorlama tatbikine asla hak sahibi değildir. İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nde de bu böyle yer almıştır.¹ Kur'an-ı Kerim'de din edinmede zorlama olmayacağı kesin bir dille vurgulanmış²; peşinden "Doğruluk kesinlikle sapıklıktan net olarak ayrılmış, seçilmiştir."³ bilgisini verdikten sonra gerisini insanların kendi tercih ve seçimlerine bırakmıştır.

Her şey kendine ayrılan sahada fonksiyonunu icra etmektedir. İnanç da kendi fonksiyonunu icra etmiş; her hangi bir zaman diliminde, hiçbir şey onun yerine ikame edilememiştir. Bir zorlama olmuşsa en uygun fırsatta ters tepmiş; su tekrar kendi tabii mecrasını buluvermiştir. Bu keyfiyet bilindiği, tecrübeyle sabit olduğu halde günümüzün hakim güçleri, kendi hükümlerini sürdürürebilmek için bilinen senaryonun tekrarı ile yine sahne almışlardır. Gelişen teknoloji ve hızlı iletişim avantajlarından yararlanarak insanların inançlarına ipotek koyma gayretlerine devam etmektedirler. Enteresan olan, bunu insanların iyiliğine, hayırına adanmış gayretler olarak lanse etmeleridir. Ne hikmet ki bu ikramlar hep onların dediklerinin onların istediği gibi olmasını dayatmaktadır.⁴ Ülkemizdeki durum da genel olarak diğerlerinden farklı değil; çeşitli anlayışlardan doğan serbestlikler sloganı, ortamı değişik standartların uygulamasına müsait hale getirmiştir. Netice itibarıyla, uygulanan dayatmaların sonucu inanç adına ülkede sergilenen senaryoların arz ettiği çeşitlilik azımsanmayacak bir derecededir.

Bütün bunlardan sonra... Genel olarak "din", özel olarak "hak din" nedir? Özellikleri, unsurları nelerdir? Dayanağı nedir? Kaynağı nedir? Hak dini vaz' eden, sahibi kimdir? Keza, bu dinin müntesiplerine kim, ne ad vermiştir? İlke olarak, dini koyanın vahdaniyeti/tek olduğu kabul edilince onun vaz' etmiş olduğu din de tek olmak gerekmez mi? Diğer bir ifadeyle, "tek" olan tanrının farklı inanç ilkeleri (semâvî din) göndermiş olması makûl mü? Ya da dinini değişik zaman dilimlerinde farklı adlarla mı göndermiştir? Değilse, insan onun dininin temel ilkelerine müdahale edebilir, el katabilir mi?

¹ Madde 18: Her şahsın, fikir, vicdan ve din hürriyetine hakkı vardır; bu hak, din veya kanaat değiştirmek hürriyeti, dinini veya kanaatini tek başına veya topluca, açık olarak veya özel surette, öğretim, tatbikat, ibadet ve ayinlerle izhar etmek hürriyetini içerir.

² Bk: Bakara, 2/256; Yunus, 10/99.

³ Bakara, 2/256.

⁴ Bk: Patricia M. Y. Chang, "Yeni Milenyumda Amerikan Dış Politikası ve Din" Çev. Şenol Korkut; Kösebalaban, Hasan, "Din ve Amerikan Dış Politikası"; Sambur, Bilal, "Küresel Köyde İslâm", *İslamiyat*, c. 6, sayı 2, nisan-haziran, 2003, s. 35, 51 ve 77.

Çalışma, sınırlarının elverdiği ölçüde yukarıdaki ve benzeri sorulara cevap olabilecek hususları arz etmeyi amaç edinmiştir. Kelime ve terim olarak “din” açıklanmış, bir sistemin terimsel anlamda din sayılabilmesi için gerekli şartlar/nitelikler belirlenmiştir. “Din” kelimesinin Kur’an’daki kullanılışı konjonktürel olarak ele alınmıştır. Genel olarak dinin, özel olarak hak dinin bilimsel ve Kur’anî temeli, dayanağı irdelenmiştir. Hak dinin tarifi, nitelikleri, kaynağı, dinin kendisinin ve müntesiplerinin adı ve kimin tarafından verildiği tesbit edilmiştir. Kendisi dışında kalan dinlerin hak din yanındaki statüsü belirlenmiştir.

I- “Din” Kavramı

İnanma ve tapınma sisteminin adı olan “din”, bir Şinto dini mensubunun Güneşin tanrı ve kralın da onun evladından olduğuna inanması; bir hıristiyanın peygamberi de tanrı kabul etmesi vb. insanın kendisini tanımasında, âlemi anlamlandırmasında, ferdî ve toplumsal ilişkilerinde, fizikî âleme ve fizikötesine ait bazı kavramları oluşturmasında; sonuç olarak kendisine ve eşyaya bakışında belirleyici rol oynayan bir sistemdir. Onun bu rolü, tarihî seyrinde ve pratik hayatta kendisini çok açık bir şekilde hissettirmektedir. Bu itibarla “din”, her zaman incelenmeye değer olmuştur ve olmaya devam edecektir.

a) Sözlük Manası

“Din”in etimolojisi üzerinde çeşitli yorumlar bulunmaktadır.⁵ Genel olarak dilciler, “dîn” kelimesinin Arapça’daki “دين/dyn” kökünden master veya isim olduğunu kabul ederler.⁶ İbn Fâris (395/1005) “dîn” kelimesinin, tüm alt türevlerin kendisine râci olduğu kök olduğunu ifade etmekte, bu kelimenin de “boyun eğme ve itaat” cinsinin genel adı olduğunu belirterek kelimeye “alışkanlık, âdet; itaat; hakimiyet; hüküm; hesap ve ceza (karşılık)” anlamlarını yüklemekte ve bunlardan hangisi olursa olsun hepsinin odaklandığı mananın “kendisine boyun eğilen, bağlı kalınan hâl ve durum” olduğunu söylemektedir.⁷

Mukâtil b. Süleyman (150/767) “dîn” kelimesinin “tevhîd (birleme, Allah’ın tek olduğunu kabul); hesaba çek(il)me; hakimiyet, hükümranlık; Allah’ın, kullarını itaat altına aldığı kurum; millet (hak din)”⁸ manalarını tespit etmiştir.

el-Cevherî (393/1003) kelimenin isim olarak “âdet ve iş (durum); itaat; ceza ve mükâfat”, fiil olarak da “itaat altına almak ve kullaştırmak;

⁵ Kelimenin etimolojisi için bk: D. B. Macdonald, “Din”, *İA*, III, 590; Taplamacıoğlu, Mehmet, *Din Sosyolojisi*, A. Ü. Basımevi, Ankara-1975, s. 49; Tümer, Günay, “Çeşitli Yönleriyle Din”, *AÜİFD*, Ankara-1986, XVIII, 213 vd.

⁶ Tümer, Günay, “Din”, *DİA*, İstanbul-1994, IX, 312.

⁷ İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya er-Râzî, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, thk: Abdusselâm Muhammed Hârûn, Kum-t.y. II, 319.

⁸ Mukâtil b. Süleyman, *el-Vucûh ve'n-Nezâir*, nşr: Ali Özek, İstanbul-1993, s. 44 vd.

itaat altına almak ve galip gelmek, hakim olmak; itaat altına girmek ve boyun eğmek; cezasını (karşılık) vermek; itaat etmek; -...yı din edinmek” manalarına yer vermiştir.⁹

er-Râğıb el-İsfahânî de “itaat; karşılık (ceza); şeriat”¹⁰ manalarını zikretmiştir.

Şehristânî (548/1183) “itâat ve boyun eğme; karşılık (cezâ) verme/görme; hesaba çek(il)me”¹¹ anlamlarını yükleyerek yapacağı terimsel tarife zemin hazırlamıştır.

İbn Manzûr (711/1312)’un tespitindeki manaları “karşılık (ceza) ve mükafat; itaat; teslimiyet; âdet ve durum; boyun eğme; otorite; takva; galibiyet; masiyet, isyan”dır.¹²

Fahrüddîn er-Râzî bu kelimenin “hesap; karşılık (ceza); dua; âdet”¹³ manalarına geldiğini kaydetmiş, Hamdi Yazır (1942) da bu anlamlarda ona katılmıştır.¹⁴

et-Tehânevî (1158/1745), kelimenin ezdâd* dan olduğunu belirterek “âdet; gidişat (sîret); hesaba çekme veya çekilme; kahir olma, galibiyet; kazâ ve icra; hüküm, hakim olma; itaat; hâl; ceza, karşılık; siyaset, idare etme; görüş (re’y)” manalarını sıralamıştır.¹⁵

Asım Efendi (1819) de kelimenin manalarını isim ve fiil olarak kullanılışını gözeterek karşılık (cezâ ve ‘ivaz); teslimiyet, adet ve alışkanlık; sürekli yağın yağmur; itâat, baş eğme ve tabi olma; hastalık ve illet (maraz); hesaba çekme veya çekilme; yenme, galip gelme ve üstünlük sağlama; otorite, sahip ve malik olma; hüküm, ferman ve uygulama (kazâ’); davranış (sîret) ve idare (tedbir) ; tevhîd (Allah’ın tek olduğuna inanma); mutlak manada Allah’a kulluğu yerine getirmeye vasıta ve medar olan ibadet; hak din (millet) ve şeriat; vera’ ve takva; masiyet (isyan); zorlama (ikrâh); mutlak olarak bir yere yağın oraya özgü yağmur; hal; hüküm ve icra (kazâ’); hizmet; iyilik (ihsan) anlamlarının yanında malik olmak; aziz olmak; zelif olmak; itaat etmek; isyan etmek; hayır ya da şer bir şeyi âdet edinmek; hastalığa yakalanmak; birisini istemediği, hoşlanmadığı bir şeye sevk etmek

⁹ el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh, Tâcu’l-Luğa ve Sihâhi’l-Arabiyye*, thk: Ahmed Abdülgafûr Attâr, Mısır-t.y. V, 2118 vd.

¹⁰ er-Râğıb el-Esbahânî (İsfahânî), el-Huseyn b. Muhammed, *el-Mufredât fi-Ğaribi’l-Kur’ân*, İstanbul-1986, s. 253.

¹¹ eş-Şehristânî, Ebû’l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm, *el-Milel ve’n-Nihal*, nşr: Ahmed Fehmi Muhammed, Beyrut-1367/1948, I, 38.

¹² İbn Manzûr, Ebû’l-Fadl Cemaluddîn Muhammed b. Mükerram el-Mısırî, *Lisânu’l-Arab*, Beyrut-1410/1990, XIII, 169 vd.

¹³ er-Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu’l-Ğayb (et-Tefsîru’l-Kebîr)*, Tahran-t.y., XXXII, 147.

¹⁴ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul-1971, IX, 6229 vd.

* Ezdâd, birbirine zıt iki manaya gelebilen kelimeler grubunun kategorik adıdır. Mesela, "ضد" kelimesinin kendisi de aynı gruptan olup hem "نظير" (benzer) hem de "مخالف" (aykırı) anlamlarına gelmektedir.

¹⁵ et-Tehânevî, Muhammed b. Ali, *Keşşâfu Istılâhâti’l-Funûn*, İstanbul-1404/1984, I, 503.

ve zorlamak; itaatkar (râm) ve hakir (zelil) kılmak gibi fiil olarak ifade ettiği manaları sıralamıştır.¹⁶

Kelimenin hem etken hem edilgen manalar içerdiği; etken anlamda “otorite sağlama ve itaat altına alma; hesaba çekme; mükafat ve ceza verme”, edilgen olarak da “boyun eğme ve itaat etme” anlamlarında yoğunlaştığı gözlemlenmektedir.

b) Terim Manası

Salt/mutlak dinin tanımı anlamında ıstılah manasına gelince; “dîn” kelimesi ezdâd’ dan olduğu, hem hakimiyet ve otoriteyi hem de boyun eğme ve itaat etmeyi ifade ettiği; hem kulu hem de tanrıyı ilgilendiren yönü bulunduğu için¹⁷ “Dinler Tarihi” terimi olarak standart bir tarif hayli zor gözükmemektedir ki, Şemsettin Günaltay(1961)’in kanaati de aynıdır. Zira yapılacak tarif belli bir dîni değil halen yaşamakta veya bitmiş olsun; semavi olsun ve olmasın, genel anlamda “din” mefhumunun tarifi söz konusudur. Dahası, kavrama yaklaşımlar da farklıdır; dinden kimi zaman genel, kimi zaman özel mana kastedilmekte; bazıları “teşkilat”, kimileri “ayin”, kimisi “his”, kimisi de “ibadet” olarak farklı biçimiyle ve yönüyle algılanmaktadır. Bazen dine mitolojiler ve hurafeler karışmıştır; bunlardan da arındırarak tarif etmek gerekir. Bütün bu durumlar göz önünde bulundurulunca da “efradını câmi, ağıyarını mani”, genel-geçer bir tarif yapmak mümkün gözükmemektedir.¹⁸

Tüm zorluğuna rağmen yine de bilim adamları mutlak dinin tanımlarını yapmışlardır. Her biri baktığı açıya, ağırlık verdiği yönüne göre tanımladığından çok sayıda “din” tarifi ortaya çıkmıştır. Günay Tümer (1995), bunlardan onlarcasını sıraladıktan sonra kendisi de değişik kapsamlı birkaç tane soyut din tarifi yapmıştır, bunlardan birisi şöyledir: “Din, insanı aşan kudrete veya kutsala karşı insanın tavrıdır.”¹⁹ Din sosyologlarının tanımı olarak da “Din, "kutsalın tecrübesi" veya "yaşanması"dır.”²⁰ Din psikolojisine ait olan bir tarif de şöyledir: “Din, varoluş konusunda genel mahiyette kavramlar dile getiren ve insanlarda güçlü, derin ve kalıcı motivasyonlar ve ruhi eğilimler uyandıracak tarzda etkide bulunan bir semboller sistemidir. Dile getirdiği kavramlara öyle bir gerçeklik özelliği sağlar ki, bunların etkisiyle yaşanan motivasyonlar ve ruhi eğilimler ancak gerçeğe dayanmakta gözükürler.”²¹

¹⁶ Asım Efendi, Ebû'l-Kemal Ahmed, *el-Okyânûsu'l-Basît fî-Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît (Kâmûs Tercümesi)*, İstanbul-1304/1886, IV, 622 vd.; ayrıca bk: Çalışkan, İsmail, *Kur'an'da Din Kavramı*, Ankara-2002, s. 47 vdd.

¹⁷ Tümer, Günay, agm, AÜİFD, XVIII, 216. Daha fazla bilgi için bk: s. 216 vd.

¹⁸ Bk: Günaltay, M. Şemsettin, *Târih-i Edyân*, İstanbul-1338/1920, s. 22 vd.; Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Ankara-1993, s.69.

¹⁹ Bk: Tümer, Günay, agm, AÜİFD, XVIII, s. 223 vdd.

²⁰ Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi Dersleri*, Kayseri-1993, s.158.

²¹ Hökelekli, Hayati, age, s. 69. Not: Yazar, bu tanımı antropolog Geertz'den naklettiğini belirtmiş ve devamında da tanımın açıklamasına yer vermiştir.

c) Dînin Unsurları

Yukarıdaki terimsel tanımları birleştirip ortak nitelikleri bulmaya çalıştığımızda şunlar söylenebilir: Din, insan-üstü olan ve ondan müstağni bulunan tek veya birden fazla -görünen veya görünmeyen- kudretin varlığına tabîi olarak inanmaktır. Böyle bir itikat ve duygudan insanlar arasında önce bir dinî yapılanma, sistem; sonra bir takım özel fiiller; daha sonra da insanlarla bu kudret veya kudretler arasında ilişki kurma gayesine yönelik olmak üzere hayatın düzene sokulması gibi üç sonuç çıkar. Bu hususiyetlere bağlı olarak, bir dinde bulunması gereken unsurları Morris Jastrow (1921)* şöyle maddeleştirmiştir:

1) İnsanüstü olan ve insana tabi olmaktan münezzehtir bulunan kudret veya kudretlerin varlığına itikat;

2) İnsanın, hüküm ve nüfuzu altında olduğunu hissettiği bu kudret veya kudretlerle kendisi arasında bir münasebet tasavvuru;

3) Bu kudret veya kudretlerle ilişki kurmaya girişmesi.

Birincisi itikat, ikincisi hissiyat, üçüncüsü de ibadet ve ayin demektir. Sıfatı ne olursa olsun, her bir dinde bu özelliklerin bulunması şarttır. Bir başka ifadeyle, bir sistem din olarak tanınabilmek için bunlara bir arada sahip olmak zorundadır.²²

René Guènon(1951)'a göre din akide, ahlâk ve ibadetten oluşmakta; birinci öge dînin entelektüel yönünü, ikincisi sosyal, üçüncüsü de ayinlerle ilgili olan yönünü oluşturmaktadır. Bunlardan birisi eksik olursa tam anlamıyla bir dînin varlığından söz edilemez.²³

Lord Northbourne'e göre de din doktrinsel, amelî ve ahlâki hükümlerden oluşmaktadır; bunlardan birisini inkar eden dindar olamaz; bunlar olmadan da dînin pratik bir faydasından söz edilemez. Bu üç unsur insandaki fikrî, amelî ve iradî melekelerle de tamı tamına uyumluluk içerisindedir.²⁴ Bir başka ifadeyle "din", itikat, ibadet ve ahlâk unsurlarından oluşan form olmaktadır.

Bütün dinlerde kutsallık tezahürü vardır. Dinlerin pek çoğunda yaratılış tasavvuru da mevcuttur. Bir dînin en önemli özelliklerinden birisi de ayin/ibadettir. Bunları paylaşan bir cemaatin oluşması de dînin önemli bir özelliğidir.²⁵

Sonuç olarak din insanüstü güce sahip bir yaratıcıya inanma ve bağlanma; itaatini gösterme anlamında ona ibadet etme; aynı inancı paylaşanların oluşturduğu topluluğun (cemaat) yaşayış biçimi olarak ahlak ve kolektif ayinin/ibadetin tabîi bir sonucu olarak da bir mabede sahip olma demektir.

* Varşova doğumlu Amerikalı müsteşrik.

²² Günaltay, Şemsettin, age, s. 25 vd.; Günay, Ünver, age, s. 153.

²³ René Guènon, *Doğu Düşüncesi*, Çev. L. Fevzi Topaçoğlu, İstanbul-2004, s.85.

²⁴ Lord Northbourn, *Modern Dünyada Din*, Çev. Şahabeddin Yalçın, İstanbul-1995, s. 14.

²⁵ Yıldırım, Ergün, *Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi*, İstanbul-1999, s. 27 vdd.

II- “Din” Kavramının Kur’ân’daki Kullanılışı

“Dîn” kelimesi Kur’ân’da yukarıda verilen sözlük anlamlarının bazıları yanında terim anlamda da kullanılmıştır. Bunları, bağlamı (sibak-siyak alakasını) göz önünde bulundurarak; 1- tek başına veya bir sıfatla birlikte zikredilmek suretiyle, “İbrahim de evlatlarına bunu tavsiye etti, Ya’kûb da “Ey evlatlarım, Allah sizin için dini/İslam’ı seçti. O halde sizde ancak ve sadece müslümanlar olarak can verin.” (diyerek aynı tavsiyede bulundu).”²⁶ ayetinde olduğu gibi, “İslâm Dîni”²⁷; 2- “dîn/hesap gününün yegane sahibi”²⁸ ayetindeki gibi, yapıp edilenlerden “hesaba çekilme”²⁹; 3- “...Dîni/itaati O’na özgü kılanlar (samimiyetle O’na itaat edenler) olarak O’na dua edin...”³⁰ ayetinin ifade ettiği gibi, itaat edip boyun eğme ve teslimiyet gösterme³¹; 4- “Eğer söz vermelerinden sonra da yeminlerinden dönerler ve dînimize dil uzatırlarsa küfrün önderlerini hemen öldürün...”³² ayetinde olduğu gibi,-bir topluluğa bağlı olarak veya soyut anlamda- mutlak dîn³³; “Dînde/dîn edinmede zorlama yoktur.”³⁴ ayetindeki gibi, din edinme, bir sistemi din olarak benimseme³⁵; “...Yoksa o, kardeşini kralın otoritesi altına alacak değildi...”³⁶ ayetince, hüküm ve otorite³⁷; “O gün Allah gerçek cezalarını onlara tastamam verecek...”³⁸ ayetindeki gibi, iyi ya da kötü, güzel veya çirkin, bir amelin karşılığını vermek manasında “ceza”³⁹; “...Bu, dosdoğru/kalıcı (kayyim) uygulamadır...”⁴⁰ ifadesinde olduğu üzere, icrâ, uygulama ve yöntem manasına “kazâ”⁴¹ şeklinde sıralayabiliriz.

Kur’an-ı Kerim, adeta inzalindeki tedricilikte olduğu gibi, “din” kelimesini de sosyal ve siyasal ortamı, mevcut inanç ortamını hesaba katarak, konjektürel olarak kullanmış; basamak basamak ilerleyerek en son

²⁶ Bakara, 2/132.

²⁷ Bk: Bakara, 2/132, 217; Âli ‘İmrân, 3/19, 83; Nisâ’, 4/46, 49; Mâide, 5/3, 54; Enfâl, 8/39; Tevbe (Berâe), 9/11, 29, 33; Yûnus, 10/ 104, 105; Yûsuf, 12/40; Hacc, 22/78; Nûr, 24/55; Rûm, 30/30; Ahzâb, 33/5; Şûrâ, 42/13; Feth, 48/28; Mümtahine, 60/8,6-9; Saff, 61/9; Nasr, 110/2.

²⁸ Fâtîha, 1/4.

²⁹ Bk: Hicr, 15/35; Şu‘arâ’, 26/82; Sâffât, 37/20, 53; Sâd, 38/78; Zâriyât, 51/6, 12; Vâkıa’, 56/56, 86; Me‘âric, 70/26; Müddessir, 74/46; İnfitâr, 82/9, 15, 17, 18; Mutaffifin, 83/11; Tin, 95/7; Mâ‘ûn, 107/1; Kâfirûn, 109/5.

³⁰ A’râf, 7/29.

³¹ Bk: Bakara, 2/193; Nisâ’, 4/146; A’râf, 7/29; Yûnus, 10/22; Nahl, 16/52; ‘Ankebût, 29/65; Zümer, 39/2, 11, 14; Ğâfir (Mü’min), 40/14, 65; Beyine, 98/5;

³² Tevbe (Berâe), 9/12.

³³ Bk: Âli ‘İmrân, 3/24, 73, 85; Nisâ’, 4/125, 171; Mâide, 5/27, 77; En‘âm, 6/70, 137, 159, 161; A’râf, 7/51; Tevbe (Berâe), 9/12, 33; Rûm, 30/32; Zümer, 39/3; Ğâfir (Mü’min), 40/26; Feth, 48/28; Hucurât, 49/16; Saff, 61/9.

³⁴ Bakara, 2/256.

³⁵ Bk: Bakara, 2/256; Elmalılı, II, 861.

³⁶ Yûnus, 12/76.

³⁷ el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kutubî’l-Misriyye-1387/1967, IX, 238; Nûr, 24/2, Kurtubî, XII, 166.

³⁸ Nûr, 24/25.

³⁹ Bk: Nûr, 24/25.

⁴⁰ Rûm, 30/30.

⁴¹ Bk: Rûm, 30/30; Kurtubî, XIV, 31.

noktada onu mutlak anlamda “İslam”ı ifade eden bir terim olarak yerleştirmiştir:

“Din gününün sahibi”⁴²; “...Bu, din günüdür!”⁴³; “Din gününü yalanlayanlar.”⁴⁴ ayetlerinde “din” kelimesinin karşılığı “hesaba çekme/hesap verme”dir ve bu tamlamanın manası da “hesap günü”dür. Yine bu kelimesinin türevlerinden olan “مدینون /medînûn” ve “مدینین /medînîn” lafızlarının manaları da “hesaba çekilenler” olup “Biz öldüğümüz ve bir toprak ve bir yığın kemik olduğumuz zaman mı, gerçekten mi biz hesaba çekileceğiz!”⁴⁵ ve “İşte, madem ki hesaba çekilmeyecekmışsınız...”⁴⁶ ayetlerinde kelime bu anlamda kullanılmıştır.⁴⁷ Mekke döneminin ilk yıllarında indirilen bu ayetler, insanın iman ve amelinden dolayı hesaba çekilip ceza veya mükâfat göreceği Âhiret Günü’nü ifade etmektedir. Nitekim “Ve şüphesiz, "dîn" kesinkes olacaktır!”⁴⁸ ayetinde de bu anlamda “hesaba çekilme”nin mutlaka olacağı bildirilmektedir.⁴⁹ Kâfirûn suresinin son ayeti(109/6) ndeki “dîn”in de aynı manada olduğu ve ayetin “Sizin hesabınız size, benim hesabım da bana.” anlamına geldiği, makbul olan görüşlerdendir.⁵⁰ Böylece beyinlerde bir istifham, bir merak, bir tereddüt uyandırılmış; sorumsuzca ve başıboş davranışlara yer olmadığı, sorumluluğun esas olduğu hissettirilmiş olmaktadır.

“...O halde Allah’a, dîni O’na tahsis ederek ibadet et!”⁵¹; “Gemiye bindiklerinde Allah’a, dîni O’na tahsis ederek (nasıl da) çağırırlar!...”⁵² ve benzeri ayetlerde “dîn”in anlamı “tevhidi, Allah’ın tek olduğunu kabul”⁵³ ve beraberinde O’na mutlak kulluk ve itaattir. Zira sorumluluk bilinci, yapıp ettiklerinden dolayı hesaba çekilip ceza veya mükâfat olarak karşılığının görüleceği Âhiret inancının yerleştirilmesinden sonra, Mekke devrinin son dönemlerinde indirilen ayetlerde “dîn” ile artık “Allah’ı tek bilip her zaman için sadece O’na, ihlasla ve samimiyetle bağlanma, ibadet etme, kul olma” vurgulanmaktadır.⁵⁴ Böylece o zamana kadar insanların sahip oldukları çeşitli tanrı tasavvurları değiştirilerek yerine mutlak kudret sahibi tek tanrıyı benimseme inancı getirilmiştir.

Bu aşamada “dîn” artık, “Allah’ın kullarını itaat altına almak için koyduğu yol”dur. Bu itibarla, “Rasûlünü hüdâ (tevhid; Kur’an) ve hak din ile, (sadece) onu her dine üstün kılmak için gönderendir O! İsterse

⁴² Fâtiha, 1/4.

⁴³ Sâffât, 37/20.

⁴⁴ Mutaffifin, 83/11.

⁴⁵ Sâffât, 37/53.

⁴⁶ Vâkı’a, 56/87.

⁴⁷ Mukâtil b. Süleyman, age, s. 44.

⁴⁸ Zâriyât, 51/6.

⁴⁹ Tümer, Günay, agm, DİA, IX, 312.

⁵⁰ Bk: Râzî, XXXII, 147.

⁵¹ Zümer, 39/2.

⁵² ‘Ankebût, 29/65.

⁵³ Mukâtil b. Süleyman, age, s. 44.

⁵⁴ Tümer, Günay, agm, DİA, IX, 312.

müşriklerin hoşuna gitmesin.”⁵⁵ ve “O, her dinden üstün kılmak için Rasûlünü hüdâ ve hak din ile gönderendir...”⁵⁶ ayetlerinde vurgulanan mana “hak din”in, kendisi dışındaki her tür dine, sisteme galip kılınması, onlardan üstün tutulmasıdır.⁵⁷ Medine döneminde “hak din”in, “din” adıyla ortada olan tahrif edilmiş Hıristiyanlık ve Yahudilik ile müşriklerin batıl dîni ve başkaca inançların üstünde olacağı, onlara galip kılınacağı ilan edilmiş; bir anlamda bunlar da doğrudan refüze edilmek yerine müntesipleri adeta psikolojik olarak bu duruma alıştırmak istenmiştir. Daha sonra da din adına mevcut olan, aynı zamanda hakkaniyet ve rüchaniyet iddiasında bulunan tüm kurumların geçersizliği ilân edilmiş; “Allah katında din, kesinlikle İslâm’dır.”⁵⁸ ve “Kim İslâm’dan başkasını din edinirse o, din olarak asla ondan kabul edilmeyecektir; kendisi de Ahiret’te ziyanda olanlardandır.”⁵⁹ buyurularak hak dînin ne olduğu kesin bir ifadeyle tespit edilmiş; diğerlerinin statüsü belirlenmiş, ona aykırı olan itikatlar ve din iddiaları da böylece cevabını bulmuştur.⁶⁰ Şöyle ki, kendisinden başka tanrı olmadığına, tek olduğuna (vahdâniyet) Allah Teâlâ bizzat şahitlik etmiştir, melekler ve ilim ehli de buna katılmıştır. Allah’ın “tek”liği hak dinin İslam olmasını gerektirir; çünkü vahdâniyeti kapsayan tek din İslam olmaktadır. Bir başka izaha göre bu üçlü şahitlik Allah katında dinin İslam olduğuna da doğrudan şamildir.⁶¹ Ayrıca, “dîn”deki “itaat” ile “İslam”daki “kulluk ve inancını Allah’a tahsis etme” anlamları itibarıyla ikisi arasında özdeşlik, aynılık bulunmaktadır.⁶² İşin gerçeği böylece tesbit edildikten sonra da İslam’dan başka hiçbir dinin Allah katında makbul olmayacağı dile getirilmiştir. Çünkü yapılan işin makbul olması demek, Allah’ın ondan ve onu yapandan razı olması; ondan dolayı yapana sevap bahşetmesi demektir. Hayatta iken buna aykırı davranışları bekleyen akıbet ise sevaptan mahrum kalmak ve azaba maruz olmak suretiyle zarar ve ziyana (hüsran) uğramak olacaktır.⁶³ Artık yegane din, ibadete müstahak ve layık tek tanrı olan Allah Teâlâ’nın peygamberi Hz. Muhammed vasıtasıyla gönderdiği İslam’dır; bugünden sonra bu kelime mutlak olarak anıldığında İslam’ı çağrıştıracaktır.

Zaman içerisinde kelime Allah Teâlâ’nın hükümlerinin her birine delalet eder biçimde de kullanılır olmuştur: “...Eğer Allah’a ve Âhiret gününe inanıyorsanız Allah’ın Dîninin tatbikinde bunlara acıma sizi tutmasın...”⁶⁴ ayetindeki mana “Allah’ın hükmünü tatbikte” demektir.

⁵⁵ Tevbe/Berâe, 9/33; Bk: Saff, 61/9.

⁵⁶ Feth, 48/28.

⁵⁷ Mukâtil b. Süleyman, age, s. 45.

⁵⁸ Âli ‘İmrân, 3/19.

⁵⁹ Âli ‘İmrân, 3/85.

⁶⁰ Tümer, Günay, agm, DİA, IX, 313.

⁶¹ Râzî, VII, 207,208; Elmalılı, II, 1061.

⁶² Râzî, VII, 208; Elmalılı, II, 1063.

⁶³ Râzî, VIII, 125.

⁶⁴ Nür, 24/2.

Allah'ın hükmü ve O'na itaat anlamında namaz ve diğer ibadetlere ve hükümlere de din adı verilebilmektedir.⁶⁵

III- Dinin Temelleri

İnsan, yaratılışında madde ile mananın mezcedildiği, fizik ile metafiziğin sentezi olan enteresan bir yaratıktır. Bu düşünen varlık, fizik yapısının gerektirdiği ihtiyaçlarını karşılamaya çabaladığı kadar manevî arzularını tatmin etmeye de her zaman gerek duymuştur. Bu yolda çabası hep olagelmiş ve olmaya da devam edecektir. Bu ihtiyaç onun yaratılıştan getirdiği bir özellik, vazgeçilmez bir arzu, bir zorunluluktur.⁶⁶ Bunu tatmin edecek unsurlar ise inanma ve tapınma olarak tezahür etmektedir ki, bunun sistematik adı dindir.⁶⁷

İnsandaki manevî, metafizik yapının gerektirdiği tatminin, dinin dayandığı temel hakkında bazı bilginlerin mülahaza ve açıklamaları ile bu husustaki Kur'anî verileri şöylece sıralayabiliriz:

a) Psiko-Sosyal Temelleri

Din psikolojisine göre dinin dayanağı arzudur. Şöyle ki; güdü, insanın ihtiyaçlarını ve isteklerini içerir. Bir başka ifadeyle güdüler çeşitli ihtiyaç ve isteklerden kaynaklanırlar ve insanı bunların tatmini yönünde bir hedefe yönlendirirler; arzuyu doğururlar. Din psikolojisine göre de dînî saik arzudur. Din sadece ihtiyaçtan kaynaklanmamaktadır. Çünkü tek başına ihtiyaç davranışı tahrik edemez, yönlendiremez. Ancak niyete bağlı olarak arzu hâline gelen ihtiyaç, davranışı güdüleyici olabilir. Fertteki dînî eğilimler de ancak onun niyetine bağlı olarak arzuya dönüşürse dînî davranışa sebep olabilir, onu güdüleyici olur. Dolayısıyla fertte dîni, inancı doğuran saik de arzu olmaktadır.⁶⁸

İnsan bu arzusunu doyuma ulaştırmak çabasından hiçbir zaman geri durmamıştır. M. Şemsettin Günaltay, beşerin bu macerasını, özetle şöyle ifade etmektedir: İnsanlar en iptidaî ve en uzak zamanlardan en yakın ve en gelişmiş devrelere kadar inanç ve tapınma sahasında çok zikzaklı bir yol takip etmiştir. Bu takip bazen açık bazen hakim güçler ve baskılardan dolayı gizlice olmuş, ama asla kesintiye uğramamıştır. İnsanoğlu bu yolda bazen irkilmiş, bazen kayıp dikenli uçurumlara düşmüş, bazen yavaş bazen hızlı koşmuş, fakat hiçbir vakit kesinlikle durmamıştır. İçinde yaşadığı, kendisini hayran bırakan âlemin yaratılış sebebini, yaratılışı ve yaratana aramış; bazen bulur gibi olmuş ama ekseriya şaşırılmış, bazen serap peşinde koşmuş, hiç olmayacak şeylere tapmış, tanrısını bulmak uğruna değişik şeylerde gizli bir

⁶⁵ Mukatil b. Süleyman, age, s. 44.

⁶⁶ Krş: Çalışkan, İsmail, age, s. 151.

⁶⁷ Dînî tecrübenin dayanağı ile ilgili farklı bir yaklaşım için bk: Tümer, Günay, agm, DİA, IX, 315.

⁶⁸ Hökelekli, Hayati, age, s.80 vd.

ruh aramış...Hakikati ve gerçek mabudu bulabilmek için hep didinip durmuştur.⁶⁹

İnanma arzusunun sürekliliğinin ifadesi olarak da Ernest Renan (1892), hayatın lezzet ve nimetlerinin en önde geleni kabul edilebilecek her bir şeyin bir gün yok olabileceğini; aklî, ilmî vb. güçlerin serbestçe kullanılabilmesinin sekteye uğrayabileceğini, engellenebileceğini mümkün görmesine mukabil, âlemde olmayacak tek şeyin bir dine inanma fikrinin tamamen yok edilmesi olduğunu belirtmekte, bunu asla imkân dahilinde görmemektedir. Auguste Spatier* de dindar olmaktan başka çaresinin olmadığını; bunun, varlığının ve benliğinin zorunlu bir ihtiyacı olduğunu hissettiğini; bu ihtiyacın insanın toplumsal hayatında daha güçlü hissedildiğini; bu duygunun ne kendi mizacından ne de ebeveyninden geldiğini belirterek “Diyanet, gayet kuvvetli bir ağaç gibi insaniyetin geçirdiği inkılâpların hepsinde hayat ve mevcudiyetini muhafaza etmiştir ve edecektir. Gerçi bu ağacın meydana kökleri binlerce defa kesilmiştir; lâkin asıl kök daimî surette dallar, budaklar yetiştirmekten asla hali kalmıyor.” şeklinde devam etmekte; bu duyguyu sona erdirmeye kimsenin gücünün yetmeyeceğini; insan hayatının onunla başladığı gibi biterken de onunla beraber olacağını belirtmektedir.⁷⁰

A. Hamdi Akseki (1951) de aynı şekilde, en iptidaî ve en uzak zamanlardan bugüne kadar insanların kâinat dediğimiz şu varlık üzerinde hakim bir kudrete inanıp tapındığının dinler tarihi araştırmalarının tespit edildiğini belirtmiştir. Ona göre ilkel insanın inancı ile gelişmiş insanın inancı arasındaki fark, bu kudreti belirlemede ve onu isimlendirmededir. İnanma ve tapınma duygusunun kaynağı, nasıl ve ne zaman başladığı ve buna sevk eden etkenin ne olduğu gibi hususlarda çeşitli görüş ve tartışmalar varsa da ona göre bu duygu yaratılıştan doğan, kaynağı insanın akl-ı selimi olan bir hakikattir.⁷¹

Bilimin vardığı sonuçların Kur’anî verilerle örtüştüğü görülmektedir. İlke olarak Kur’an da “dinsizlik” ve “dinsiz bir toplum” kavramlarından bahsetmez, böylesi bir mefhumu kabul etmez; belki ancak ilâhî dine sahip olmamak veya ilâhî olan dîni ilâhî olmayanla değiştirmek gibi hususlardan bahseder.⁷² Sonuç olarak hem Kur’an hem bilim nazarında insan olmak demek, yaratılıştan dindar, dini olan bir varlık olmak demektir. Belki de bir gün pozitif bilim, dindarlığın insanın DNA’sında mevcudiyetinden söz edecektir.⁷³

⁶⁹ Bk: Günaltay, Şemsettin, age, s. 3 vd.

* Akseki’nin “Dinler Felsefesi” adlı eserine atıfta bulunduğu bu Fransız filozofu bulabileceğimiz bir kaynağa ulaşamadık.

⁷⁰ Akseki, Ahmed Hamdi, *İslâm*, İstanbul-1966, s. VII.

⁷¹ Akseki, age, aynı yer.

⁷² Çalışkan, İsmail, age, s.71.

⁷³ Bk: En’âm, 6/59, VII, 4; Elmalılı, III, 1947; Hicr, 15/21, Râzî, XIX, 173; Kurtubî, X, 14; Elmalılı, V, 3053; Yâsîn, 36/12; Râzî, XXVI, 48; Kurtubî, XV, 11; Elmalılı, VI, 4012; Kamer, 54/53, Râzî, XXIX, 77; Kurtubî, XVII, 149; Elmalılı, VII, 4656; Nebe’, 78/29,

b) Kur'ânî Temelleri: "Fitrat" ve "Elest Bezmi"

Yukarıda naklettiğimiz görüşlerde ve mütalâalarda, ilke olarak insanın mayasında inanma duygusunun mevcudiyeti, akl-ı selimin tasdik ettiği bir gerçek olarak ortaya konmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in beyanında da insanoğlunun yaratılıştan inanmaya, doğru inanca temayülünün var olduğu vurgulanmıştır: "O hâlde sen de bir hanîf (Tanrının tek olduğuna inanan tevhid ehli) olarak yüzünü dine; Allah'ın fitratına çevir ki O, insanları onun üzerine yaratmıştır. Allah'ın yaratışında asla değişiklik olmaz. İşte bu, dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler."⁷⁴ Ayetin öncesinde hevalarına, nefislerinin arzusuna uyararak kendilerine zulüm edenlerin şirke yönelip sapıklığa düştükleri açıklandıktan sonra onların durumuna düşülmemesi öğütlenmekte⁷⁵, akabinde zikredilen bu ayette de doğru olan anlayış ve davranış biçimi gösterilmekte; geçerli olan ilâhî icraata, uygulamaya dikkat çekilmektedir. Ayette geçen anahtar kelime "fitrat"a gelince:

Râğıb (502/1108), ilgili ayeti "yoktan var edilmenin" ve insana verilen "yaratıcısını tanıma" kabiliyetinin delili kabul etmektedir. Ona göre, ayette geçen "fitratullâh" da Allah'ın insana yerleştirmiş olduğu, kendisine inanma kabiliyetidir; "Andolsun ki, kendilerini kimin yarattığını onlara sorsan kesinlikle 'Allah' diyeceklerdir."⁷⁶ ayetini delil göstererek bu ayette işaret olunan şeyin de aynı şey olduğunu söylemektedir.⁷⁷

Zemahşerî (538/1143), "fitrat"ın hilkat (yaratılış) olduğunu belirttiikten sonra bunun, Allah'ın insanları, hiç uzaklaşmayacak ve asla inkar etmeyecek bir şekilde Allah'ın birliğini ve dolayısıyla İslâm'ı kabul edecek özellikte yarattığı anlamına geldiğini söyler. Çünkü İslâm, akla yatkın ve sağlıklı düşünceye uygun düşmektedir. Şöyle ki, eğer insanlar kendi hâllerine bırakılsalar onun dışında bir başka dîni asla ona tercih etmezler. Ondan sapanlar ise ancak insan ve cin şeytanlarının saptırmaları sonucu sapmışlardır. Nitekim Hz. Peygamber bir kudsî hadiste de "Kullarımın tümünü tevhid ehli olarak yarattım. Sonra şeytanlar onları dinlerinden döndürdü ve bana başka şeyleri ortak koşmalarını emrettiler."⁷⁸ ve "Her doğan "fitrat"la doğar. Sonradan onları Hıristiyanlaştıran veya

Râzî, XXXI, 18; Kurtubî, XIX, 182. Not: Görüşüne müracaat ettiğimiz E. Ü. Tıp Fak. emekli öğretim üyesi Prof. Dr. A. Hulusi Köker, genetik ilminin DNA ile ilgili çalışmalarının şimdilik fizikî yapı üzerinde yoğunlaştığını; akıl ve ruh üzerinde bu yönlü bir çalışmaya henüz girilmediğini belirtmişlerdir.

⁷⁴ Rûm, 30/30.

⁷⁵ Bk: Rûm, 30/29.

⁷⁶ Zuhruf, 43/87.

⁷⁷ Râğıb age, s. 575.

⁷⁸ Ebû'l-Huseyn Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-Sahîh (Sahîh-i Müslim)*, Cenne(t), 63. Buradaki ifadeler, asıl kaynakta mevcut hadis-i şerifin orijinal metninin bir bölümünü teşkil etmektedir.

Yahudileştiren ebeveynleridir.”⁷⁹ buyurmaktadır.⁸⁰ Ebû'l-Berakât en-Neseî (701/1301) de Zemahşerî'nin görüşünü aynı ifadelerle paylaşmaktadır.⁸¹

Fahredden Râzî(606/1210)'ye göre de “fitrat”, tevhid yani Allah'ın tek olduğuna inanmaktır. Allah'ın yaratışında asla değişiklik yapılamaz. Yani, insanlara yerleştirdiği tevhid inancında asla değişiklik olamaz; bir başka şey onun yerine ikame edilemez. Buna göre, Allah-kul, Yaratıcı-yaratılan dengesinin bozulması asla mümkün değildir. Bütün insanlar Allah'ın kuludur ve onların bu konumdan çıkması katıyen söz konusu olamaz. Bu, Allah'ın hiç eğrilik bulunmayan dosdoğru yoludur. Fakat yine de insanların çoğu bunun böyle olduğunu bilmediklerinden⁸² aykırı gayretler hiç mi hiç eksik olmaz.

İbn Kesîr (774/1372) bu konuyu şöyle dile getirmiştir: Fitrat-ı selîme, Allah'ı, tek olduğunu ve kendisinden başka ilâh olmadığını bilmektir. Allah, bu noktada kullarını eşit yaratmıştır. Bunda da hiçbir değişiklik yapılamaz. “Her doğan fitrat üzere doğar.” hadisinin manası da budur.⁸³ Muhammed (a.s.), “Her doğan kesinlikle fitrat üzere doğar. Daha sonra ebeveyni onu Yahudi, Hıristiyan ya da Mecusi yaparlar. Nitekim hayvan da uzuvları tam olarak doğar. Onun burnunda, kulağında hiç kesiklik görür müsünüz?” buyurmaktadır. Hadisi nakleden Ebû Hureyre (r) rivayetinin akabinde zikrettiğimiz ayeti okumuştur.⁸⁴ Bunun manası, normal ortam ve şartlarda her bir hayvan yavrusu nasıl yaratılışı tam olarak kulağı, burnu vs. organları yerinde tam olarak doğuyor; sonradan sahibi ona, başkalarından ayırmak için işaret koymak vb. maksatlarla el katarak yaratılışında değişikliğe sebep oluyor ve fitratı bozuluyorsa işte bunun gibi insan da bünyesi ve ruhî melekesi tam olarak doğar. Şayet bir müdahale olmaz ve selim fitratı değişmeden kalırsa muhakeme çağına gelip akli erdiğinde, etrafındakileri değerlendirerek Cenâb-ı Hakk'a ulaşması kabil olacaktır. Ancak başta anne-baba olmak üzere çeşitli amiller onu etkileyebilmektedir. Bu itibarla fitratın selameti, sağlıklı olarak devam edebilmesi açısından insanın yaşadığı çevre çok önemli olmaktadır.⁸⁵

Elmalılı Hamdi Yazır (1361/1942), “fitrat” kelimesinin “ilk olarak, bir örnek vs.ye bağlı olmaksızın yaratmak” demek olan “فطر/ft” kökünden çeşit bildiren mastar olduğunu belirtir. Kelime, “yaratılışın ilk tarzı ve mahiyeti, orijini” demektir. İlgili ayetteki “insanları üzerinde yarattığı” kaydıyla bunun

⁷⁹ Krş: el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmi'u's-Sahîh, (Sahîh-i Buhârî)*, Tefsîr, 236.

⁸⁰ ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Omer, *el-Keşşâf 'an-Hakâiki't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî-Vucûhi't-Te'vîl*, Beyrut-t.y., III, 222.

⁸¹ Bk: Ebû'l-Berakât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*, İstanbul-1984, III, 272.

⁸² Râzî, XXV, 320.

⁸³ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl 'Îmâduddîn b. Omer el-Kuraşî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, İstanbul-1984, VI, 320.

⁸⁴ Buhârî, Tefsîr, 236; İbn Kesîr, VI, 320.

⁸⁵ Krş: Kurtubî, XVI, 29; Elmalılı, VI, 3824.

tüm insanların yaratılıştaki ortak özelliği olan fitrat-ı külliye (yaratılışın genel kuralı) olduğu da açıklanmış olmaktadır. Bu, bütün insanlarda ilk ve asıl olandır. İnsan fizyolojisinde asıl olan, bütün uzuvların tam olması ve görevini iyi yapmasıdır. Keza, insan nefsinin bütün yönelişlerinde de yaratılış hikmetine uygun olan bir tabiat vardır ki, bu da fitrattır. Fizik organların, yaratılışlarına uygun olarak görevlerini tam ve doğru yapması, insan sağlığına uygun fonksiyonlar icra etmesi gibi ruh ve zekanın fitratı da hep gerçeğe ve iyiye yönelen, giden bir yol takip etmek, Hakk'ı tanımak, gerçek yaratandan başkasına kul olmamaktır.⁸⁶

Dindar olmayı sağlayan ilk ve ilke kaynak "fitrat"ın tamamen ilâhî bir yönlendirme olmasından dolayı insanın meyli Allah Teâlâ'ya ulaşmak ve O'na kul olmaktır. Diğer kaynak da insanın kendi iradesiyle yapıp ettikleridir. Ancak, bu ikincisinin öznel ve nesnel şartlara bağlı olarak dışarıdan olumsuz etkilenmesi muhtemel olduğundan bu tür tehlikelerden koru(n)mak için tevhit ehli olarak dine yönelmek emredilmiştir. Diğer önemli bir nokta, değişmez olan bu "fitrat" ilkesinin yerine başka bir şeyi koymaya kalkışmak sanki fizik organların işlevlerini değiştirmek gibi bir şey olur; dengeleri bozar, maddî ve manevî ziyanlara sebep olur. Onun için bu tür müdahale ve zorlamalara da kalkışılmamalıdır.⁸⁷

Orijinal yaratılış "fitrat", hak dine temayül duygusu aslıdır, süreklidir. Köreltilebilse de yok edilmesi mümkün değildir. Çünkü bu orijinal duygunun yerine ikame edilebilecek bir bedel, bir başka duygu bulunamaz; başka hiçbir duygu onun yerine konulamaz.⁸⁸ Bundan çıkan zorunlu sonuç, "fitrat"ın bir şekilde köreltilmesiyle ortaya çıkan yönelişler orijinale aykırı olmak durumundadır ve bunların kabulüne mazhar olacak inançların da "hak din" olması mümkün değildir; dolayısıyla gerçek anlamda din olarak benimsenemez, kabul edilemez

Allah Teâlâ ile kulları arasındaki iman sözleşmesinin dînî literatürümüzde klişeleşmiş ifadesi olan "Elest Bezmi (Bezm-i Elest)"ne gelince; "Hani Rabb'in Âdemoğullarından, bellerinden (sulplerinden) zürriyetlerini alıp (çıkartıp) onları kendilerine şahit tutmuş, "Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?" (demişti.) Onlar da, "Evet, (şahidiz)." demişlerdi. (İşte bu), Kıyamet Günü "Bizim bundan haberimiz yoktu." dememeniz içindir."⁸⁹ meâlindeki ayetle fitratın mahiyeti aydınlatılmış, nihâî manası ve maksadı belirtilmiştir. Bu sözleşmenin oluşumu şöyle açıklanmaktadır:

Allah, nesilden nesile Âdem (a.s.) 'a varıncaya kadar Âdemoğullarının her birinin sulbünden zürriyetlerini alıp varlık âlemine çıkardı. Onlarda ilke

⁸⁶ Elmalılı, VI, 3822 vd.

⁸⁷ Bk: Kurtubî, XIV, 31; Elmalılı, VI, 3824 vd.

⁸⁸ Çalışkan, İsmail, age, s. 116 vd.

* Bk: Yavuz, Yusuf Şevki, "Bezm-i Elest", DİA, VI, 106. Ayrıca bk: Uludağ, Süleyman, "Ahid", DİA, I, 533; Gürkan, Salime Leyla, "Misâk", DİA; XXX, 172

⁸⁹ A'râf, 7/172.

olarak “ben” ve “başkası” bilincini yarattı. Sonra da onları birbirine şahit tuttu ve “Ben sizin Rabb’iniz değil miyim?” diyerek rubûbiyetini, mutlak malik ve hakim olduğunu bildirdi. Hiçbir şey değil iken, alemlerin Rabb’inin hikmet ve kudretiyle, şuursuz halde çıkarılıp bütün zevkleriyle şuurlu bir insan şahsiyeti kazandırılan bu zerrelere, hiçbir olumsuz etkiyle karşılaşmadıklarından hiçbir itirazda bulunmadan “Evet, Rabbimizsin, şahidiz!” dediler; böylece yaratılıştan bir akit, bir sözleşme altına girmiş oldu. Bu mukavele insanoğlunun dînî, hukuki, medeni ve sosyal başlangıcı olmuştur.⁹⁰

Bazı müfessirler ayette anlatılanların temsilî istiâre tarzında bir tasvir olduğu kanaatinde dirler.⁹¹ Buna göre, Allah Teâlâ insanoğluna basiret gücünü ve düşünme hassasını doğuştan bir özellik olarak vermiş; çevresini de öznel ve nesnel delillerle donatmıştır. İnsanın Rabb’ini tanımaya yatkın olması ve etrafında mevcut, bu yönelişi tamamlayıcı unsurlar... bütün bunlar bir araya gelince, sanki Allah onları, emir ve hitap tarzıyla kabule yönlendirmiş; onlar da derhâl tereddütsüz kabul etmiş şeklindeki bir temsille, bir benzetmeyle istiare yoluyla tasvir edilmiştir. Bu akit, Allah’ı tanımanın potansiyel olarak verilmesi ve de oluşması anlamında fiili bir sözleşmedir. Aslında Allah’ı tanıma şuuru insanda bedihîdir ve fakat bu bedihîlik hafî(gizli)lik özelliği taşıdığından, faal hâle gelmek için uyarı(cı)ya ihtiyaç duyar. Bütün bunlara rağmen daha sonra bu şahitliğin gereğini yerine getirmeyenler, inkâr ve küfürde ısrar edenler, ya vicdanlarına karşı inat eden veya fitratı bozulmuş olup Cenâb-ı Hakk’ı tanıma kabiliyetini yitiren, sözlü veya fiilî olarak bu sözleşmeye aykırı davranan bahtsızlardır.⁹²

Sonuç olarak “fitrat”, insanın mayasında yaratılıştan var olan hak dine kesin yöneliş kabiliyetidir. Bu yönüyle o, bizatihi din değil; ancak ondan ayrı da düşünülemeyen ilahî bir ayrıcalıktır. Bu, yaratılışın hiçbir zaman değişmeyen ilâhî kanunu, temel ilkesi, aslî uygulaması ve sünnetidir. Fıtratın tabii sonucu olarak dindarlık yani Allah katında beğenilen ve makbul olan hak dîni benimseme ağır basar, galip gelir.⁹³

Dînin insanî bir arzu olduğuna bilim şahitlik etmektedir. İslâmî nakiller de bu duygunun fitrî, orijinal olduğunu belirtmektedir. Hem aklın hem naklin tespit edip destek verdiği bir husus inkâra imkân bırakmayacak derecede açık olacağından artık dînin bir zaruret olduğunu kabul etmek tek yoldur. Bu orijinal arzuya “Elest Bezmi”nde işlerlik kazandırılmış; sözleşmeye dönüştürülmüştür. Buna aykırı davranıp hak dinden uzaklaşarak inkarcı olanlar ise dış etkilerin olumsuz etkisinde kalarak özden uzaklaşanlardır.

⁹⁰ Elmalılı, IV, 2324.

⁹¹ Bk: Zemahşeri, II, 129.

⁹² Elmalılı, IV, 2325 vdd. Zamanı, yeri ve oluş şekli vb. ayrıntılar için bk: Elmalılı, IV, 2328 vdd; Taberî, XIII, 222 vdd; Râzî, XV, 46 vdd (Mu’tezile’nin itiraz noktaları ve bunlara cevaplarla birlikte); Kurtubî, VII, 314 vdd; İbn Kesîr, III, 500 vdd.

⁹³ Çalışkan, İsmail, age, s. 119, 121.

IV- Hak Din

Dinlerin, ilâhî vahye dayanıp dayanmama; tahrif edilmiş olma veya olmama; millî olma veya olmama; tek tanrılı veya çok tanrılı olma; kurucusunun olması veya olmaması; ilkellik veya gelişmişlik; doğduğu coğrafi bölge gibi bir çok kıstasa göre tasnif ve tarifleri yapılmıştır.⁹⁴ Biz burada hak dînin tarifini vererek onu diğerlerinden tabîi olarak ayırmış olacağız.

a) Tarifi

Tasniflerde geçen çeşitli din grupları arasından yalnızca ilâhî vahye dayalı olan “hak din”in tanımının yapılması amaçlandığından burada tanımın çerçevesi, sınırları daraltılmış olmaktadır.

Ebü'l-Hasen el-Eş'arî (324/936), “Bizim takip edip uyduğumuz dinimiz; azîz ve celîl olan Rabbimiz’in Kitabı’na, Peygamberimiz (a.s.)’ın Sünneti’ne ve Sahâbe’den, Tâbiîn’den ve hadis imamlarından rivayet edilenlere sıkı sıkıya sarılmaktır. Zaten biz de bunlara tâbiyiz.”⁹⁵ ifadeleriyle bu konudaki görüşünü belirtmiştir.

Ebü Mansûr el-Mâturîdî (333/) dîni, “Allah’ın birliğini (vahdâniyet) ve tanrı olduğunu (ulûhiyet), benzeri ve ortağı olmadığını bilmek; nimetlerini bilip şükürünü yerine getirmek ve daima O’na itaat etmek”⁹⁶ şeklindeki geniş tanımından sonra “Allah’ın birliğine ve tanrı olduğuna şahitlik etmek”⁹⁷ ve bütün peygamberlere emrolunan din olarak “Allah’ı tek bilmek ve O’na ibadet etmek”⁹⁸ olarak tanımlamış, nihayet dîni “İslam dini”⁹⁹ olarak özetlemiştir.

Şehristânî, dînin “itâat, boyun eğme” anlamını ön plânda tutmaktadır. Sadece ilahî vahiyden kaynaklanan inanç sistemini “din” olarak nitelendirmektedir. Buna bağlı olarak da “din” anılınca ona göre İslam anlaşılmaktadır. Dindar ise Kıyamet Günündeki hesaba ve cezaya/karşılaşa inanmış olan itâatkar müslümandır.¹⁰⁰

Seyyid Şerîf Cürçânî (816/1413)’ye göre “Din, akıl sahiplerini Rasûlullah (a.s.)’ın getirdiklerini kabul etmeye davet eden, Allah Teâlâ tarafından konulmuş sistemdir.”¹⁰¹

⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bk: Tümer, Günay, agm, DİA, IX, 318 vd.

⁹⁵ el-Eş'arî, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmail, *el-İbâne an-Usûli'd-Diyâne*, Beyrut-1405/1985, s. 17.

⁹⁶ el-Mâturîdî, Ebü Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Te'vilâtu Ehli's-Sunne*, thk: Fâtima Yûsuf el-Haymî, Beyrut-1425/2004, III, 389, (Hacc, 22/78).

⁹⁷ Mâturîdî, *Te'vilât*, IV, 289, (Zumer, 39/3).

⁹⁸ Mâturîdî, *Te'vilât*, IV, 398.

⁹⁹ Mâturîdî, *Te'vilât*, I, 98, (Bakara, 2/132).

¹⁰⁰ Şehristânî, age, I, 38.

¹⁰¹ el-Cürçânî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf, *Ta'rifât*, İstanbul-1253, s. 62.

Görüldüğü üzere Eş'arî, Mâturîdî, Şehristânî ve Cürcânî çerçeveyi iyice daraltmışlar; bu anlamda hak dinin soyut tanımından çok somut tarifini yapmak suretiyle nokta tesbit yapmış görünüyorlar.

Tehânevî, dini “Allah tarafından konulmuş, kendi istekleriyle onu seçen akıl sahiplerini Dünya’da hayata uygun işlere (salâh), Âhiret’te de kurtuluşa (felâh) ulaştıracak olan, inançla ve amelle ilgili ilkeler içeren kurum” olarak tarif etmiştir. Silsile halinde her bir peygamberin getirdiğine “din” adı verilebilmekle birlikte bunun “İslam”a özgü bir ad olduğunu belirtmiştir.¹⁰²

Tümer, Müslüman alimlerin yaptıkları, terim olarak hak dîni öne çıkaran tarifleri sıraladıktan sonra bunları şöylece telif etmektedir: “Din, peygamberlerin tebliğine dayanan ve yüce Allah tarafından kurulan, mensuplarını, yani akıl sahibi şuurlu insanları, kendi irade ve arzularıyla hayırlı olan şeylere sevk eden, dünyada ve Ahirette kurtuluşa ulaştıran bir ilahî kanundur.”¹⁰³

İlâhî vahye mazhar olmuş tüm peygamberlerin getirdiklerine nisbet edilmesi mümkün görünen “hak din” hayatın tümünü kuşatan, bütünlük arz eden mükemmel bir sistemdir. Onun nihaî amacı hem dünya mutluluğu hem de Ahiret saadetidir. Tek başına dünya hayatındaki maddî refah ve mutluluk onun hedefi olamaz.

b) Özellikleri

Din teriminin genel manadaki tarifinde ortaya çıkarılan unsurlar olduğu gibi, hak dînin de kendisine has özellikleri vardır. Bunları hak dînin tariflerinde yer alan ana noktalardan hareketle şöylece tespit edebiliriz:

Kainatta mutlak irade, kudret ve hakimiyet sahibi¹⁰⁴, Vâcibu’l-vücûd (varlığı zâtının gereği olan) tek Allah’a¹⁰⁵ iman ve sadece O’na kulluk¹⁰⁶ esasına dayanır; bu anlamda hiçbir şeyi O’nun yanında veya O’nun yerine kabul etmez.¹⁰⁷

Yaratılışını, mahiyetini ve sayılarını ancak Allah Teâlâ’nın bildiği ruhanî varlıklar olan meleklerle iman, hak dînin vazgeçilmez bir özelliğidir.¹⁰⁸

Allah Teâlâ’nın insanlar arasından seçip fetanet (akıllılık), emanet (güvenilirlik), sıdk (doğruluk) vb. üstün özelliklerle yetiştirdiği peygamberlere¹⁰⁹; onların görevli melek aracılığı ile Allah Teâlâ’dan vahiy¹¹⁰ yöntemiyle aldığı tevatüren (hiç kimsenin inkâr ve şüphe

¹⁰² Tehânevî, age, I, 503.

¹⁰³ Tümer, Günay, agm, AÜİFD, XVIII, s. 230 vd; Krş: Tehânevî, age, I, 503.

¹⁰⁴ Hüd, 11/107; Burûc, 85/16.

¹⁰⁵ İhlâş, 112/1-4.

¹⁰⁶ Zâriyât, 51/56.

¹⁰⁷ İsrâ’, 17/111; Furkân, 25/2;

¹⁰⁸ Bakara, 2/177; Muddessir, 74/31.

¹⁰⁹ Bakara, 2/285; Nisâ’, 4/136.

¹¹⁰ Nisâ’, 4/163.

edemeyeceği sayıdaki çoğunluğun şahitliğiyle) sabit olan, itikâdî, amelî, ahlâkî, sosyal ilkeleri ihtiva eden mukaddes kitab(lar)a imanı¹¹¹ öngörür.

Allah'a döndürülüp dünyada yaptıklarından hesaba çekileceği ve ebedî olarak kalacağı Ahiret hayatına inanmak¹¹² hak dinde önemli bir esastır.

Hak dînin ilkeleri, sağlam bir toplumun kurulmasını ve en mükemmel bir düzenle bekasını, devamını sağlamayı hedefler. Toplumun menfaatini önde tutarken ferdin huzur ve rahatını da temin eder¹¹³. İnsanlar arasında mutlak adaleti, eşitliği, güveni yerleştiren¹¹⁴, her türlü imtiyazı, ayrıcalığı reddeden evrensel bir görüş açısına sahiptir.¹¹⁵

Hak dînin telkin ettiği esaslar akılla ve ilimle çelişmez. Zira, Allah'ın muhatabı akıldır, akıllıdır. Bu yüzden ilahî din aklıdır; ona aykırı hükümler ihtiva etmez.¹¹⁶

Bu vasıflar -ayrıntılara inildikçe- daha da artırılabilir. Bunlar, birbirinden ayrı düşünilemeyen; toplum dengesini, sağlığını ayakta tutan; bir tanesi dahi ihlal edilse etkisi duyulan, vazgeçilmez temellerdir. Diğer bir ifadeyle, bunlardan birisini de kaybetse artık o kurum -hangi adla adlandırılırsa adlandırılırsın- hak din statüsünden çıkmış olur.

c) “Hak Din”in Kaynağı

Fıtrat'a dayandığını tespit ettiğimiz hak dînin kaynağı nedir, kimdir; nereden sudur etmiştir? Müteaddit olabilir mi? Bunun insanlık hayatına yansması nasıldır?

Dînin ıstılah tarifleri içinde yer alan “وضع إلهي” (vad' ilâhî): Allah tarafından konulmuş, ilâhî kurum” olma özelliği bütün İslâm alimlerinin tariflerinde özenle korunmuş¹¹⁷, batılı bazı mütefekkirlerce de -değişik izahlarla da olsa- ifade edilmiştir.¹¹⁸ Dinî nasslar da bunu böyle tesbit etmektedir: “Fıtrat” üzere yaratılan insanın menşei ilahî olduğu¹¹⁹ gibi onun rahatını ve mutluluğunu temin etmek için vaz' edilen dînin kaynağı da ilahî olmalıdır. Nitekim ilahî kitaplar Tevrat, İncil ve Kur'an'a göre din, Allah'a ait bir olgudur; kaynağı ve sahibi Allah'tır. Kur'an-ı Kerim'de “وله الدين واصبًا وإِيتَاءُ”/İtaat, daimî ve zorunlu olarak O'nadır.”¹²⁰ buyurulmaktadır. Ayette geçen “واصبًا” ifadesi, gramer açısından “الدين” öznesinin hali, hal zarfı olup

¹¹¹ Bakara, 2/285; Nisâ, 4/136.

¹¹² Bakara, 2/4, 39, 281.

¹¹³ Örnek olarak bk: Buhari, Ferâiz, 2, Edeb, 57, 58; İbn Mâce, Dua, 5; Ahmed b. Hanbel, I, 3, 5, 7.

¹¹⁴ Nahl, 16/90.

¹¹⁵ Âlu İmrân, 3/103; Enfâl, 8/63; Nahl, 16/90.

¹¹⁶ Krş: Akseki, *İslâm*, s. 245 vdd; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslâm İlmihali*, İstanbul-1963, s. 6.

¹¹⁷ Tümer, Günay, agm, DİA, IX, 316.

¹¹⁸ Yılmaz, Hüseyin, age, s. 132.

¹¹⁹ Bk. Bakara, 2/156.

¹²⁰ Nahl, 16/52.

“daimî ve zorunlu olarak” demektir.¹²¹ Ayette daima ve hep O’na ihlas ve samimiyetle itaat ve kulluğun gerekliliğine işaret edilmektedir.¹²² Kulluk ve itaat anlamında dinde süreklilik ve bununla birlikte sırf O’nun için yapılan zorunlu bir görev olma özelliği mevcuttur. Bir diğer ayette “Gözünüzü açın! Halis din Allah’ındır.”¹²³ buyurularak itikat ve ibadet anlamında dinin mutlak olarak Allah’a ait olduğu; O’ndan başkasının olamayacağı pekiştirilmiştir. Halis, katıksız, hiçbir şirk karışığı bulunmayan tevhid dîni, tam anlamıyla “din” Allah’ındır. Halis kulluk ve itaat da O’na yapılır.¹²⁴ Kur’an, gerek haber gerek istek kipi; gerekse, tekil veya çoğul hâl zarfı olarak “Dîni Allah’a has, ait kılma”yı, bir başka söyleyişle “dînin Allah’a ait olması”nı müteaddit ayetlerde vurgulamıştır.¹²⁵

İlke olarak dînin Allah’a aidiyetinin tespitinden sonra bunun bir hayat pratiği olarak peygamberler adına dillendirilmiştir: (Âlu ‘İmrân, 3/81, 82) ayetlerde, silsile olarak birbirlerini kabul ve destekleme hususunda kendilerinden söz alınmış bulunan; göklerde ve yerdekilerin ister istemez neticede kendisine boyun eğdikleri Allah’a döndürülecek olan peygamberlerin hiçbir zaman Allah’ın dîninden başkasını talep etmeyecekleri, O’na teslimiyetten başka bir davalarının olamayacağı; dolayısıyla hepsinin tâbi olduğu dînin Allah’a ait olmak itibarıyla tek din olduğu belirtilmekte; “Yoksa Allah’ın dîninden başkasını mı arıyorlar...!”¹²⁶ istifhâm-ı inkârîsi* ile de tekrar vurgulanmaktadır.¹²⁷

Peygamberlere gönderilen vahiydeki aynılığın ifadesi olan “Habibim, Nuh’a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi; İbrahim’e, İsmail’e, İshak’a, Yakub’a, Esbât(Yakub’un evlatları)’a, İsa’ya, Eyyub’a, Yûnus’a, Hârun’a ve Süleyman’a vahyettiğimiz ve Dâvud’a Zebûr’u verdiğimiz gibi şüphesiz biz sana da vahyettik.”¹²⁸ ayet-i kerimesi, kaynak aynılığının net bir ifadesidir.¹²⁹ Yusuf (a.s.) ’in dilinden aktarılan “Atalarım İbrahim’in, İshak’ın, Yakub’un dînine uydum. Allah’a herhangi bir şeyi ortak tutmamız bizim için doğru olmaz...”¹³⁰ ayeti de buna şahittir.

¹²¹ Krş: el-‘Ukberî, Ebu’l-Bekâ Abdullah b. El-Huseyn b. Abdillâh, *İmlâ’ Mâ Mene bihi’r-Rahman min-Vucûhi’l-İrâb ve’l-Kirâât fi-Cemi’i’l-Kur’an*, Kahire-1389/1970, II, 82; Râğîb, s. 823; Zemahşerî, II, 413; Râzî, XX, 49; İbn Kesîr, IV, 495.

¹²² Krş: Râzî, XX, 49; Kurtubî, X, 114; İbn Kesîr, IV, 495. Dînin kaynağı ile ilgili olarak ayrıca bk: Tümer, Günay, agm, DİA, IX, 316.

¹²³ Zümer, 39/3.

¹²⁴ Bk: Râzî, XXVI, 239; Kurtubî, XV, 233; İbn Kesîr, VII, 74; Elmalılı, VI, 4117.

¹²⁵ Bk: Nisâ, 4/146; Zümer, 39/2, 11, 14; A’râf, 7/29; Yûnus, 10/22; ‘Ankebût, 29/65; Lokmân, 31/32; Mü’min (Gâfir), 40/14, 65; Beyyine, 98/5.

¹²⁶ Âli ‘İmrân, 3/83.

* Konuya dikkat çekmek, onun öyle olmadığını vurgulu bir üslupla ifade etmek için kullanılmış olan edebî bir soru tarzı.

¹²⁷ Bk: Râzî, VIII, 121 vd; Kurtubî, IV, 127 vd; İbn Kesîr, II, 57; Elmalılı, II, 1141.

¹²⁸ Nisâ, 4/163.

¹²⁹ Bk: Râzî, X, 108; Kurtubî, VI, 15 vd; İbn Kesîr, II, 421 vd; Elmalılı, III, 1524 vdd.

¹³⁰ Yûsuf, 12/38.

“Gerçekten şu, bir tek din olmak üzere, sizin dîninizdir ve ben de sizin Rabb’inizim. O hâlde sadece bana kulluk edin...”¹³¹

“Ey rasuller, temiz ve helâl olan şeylerden yişiniz ve salih ameller işleyiniz. Ben sizin yaptıklarınızı kesinlikle bilmekteyim. Şüphesiz şu da bir tek din olarak sizin dîninizdir ve ben de sizin Rabb’inizim; benden korkun.”¹³² ayetleriyle peygamberlere yapılan hitaplar hep aynı noktayı; Allah’ın rubûbiyetini, dinin O’na aidiyetini ve teklîğini vurgulamaktadır.

Hak ve hakikat tektir ve tek olan Allah’ın, insanlık tarihinin seyri içerisinde onlar için birbirine aykırı, birbirinden farklı, birbirini nakzeden her biri ayrı inanç ve itikat esaslarına sahip; özde ayrılık ve aykırılık arz eden kulluk prensipleri koymuş olması düşünülemez. Nitekim Aliyyu’l-Kârî (1014/1605): “Arzda ve semada/arz ve sema ehli için Allah’ın dîni tektir.” demektedir ve Ebû Hureyre’den nakledilen “Şüphesiz biz peygamberler topluluğunun dinleri tektir.” Yani, tevhîd, tek Allah’a inanma ve bununla ilgili hususlarda aslı aynıdır; ancak “...Sizden her biri için bir şeriat ve bir yol tayin ettik...”¹³³ ayeti uyarınca şeriatların farklı olduğunu belirtmektedir. “Esasen peygamberler anaları ayrı olan baba-bir kardeşlerdir; anaları ayrıdır ama dinleri birdir.”¹³⁴ hadis-i şerifinin esprisi de kaynak, silsile ve sistem olarak temelde var olan bu tek’liktir.¹³⁵ Bu konuda ortaya atılmak, kafalara sokulmak istenen tereddüt ve şüphelere karşı da Kur’an-ı Kerim sık sık uyarılarda bulunmakta; hak dînin “tek”liğini müteaddit ayetlerle vurgulamaktadır.¹³⁶ Kainatı yaratan Allah tektir¹³⁷; O’nun dîni de tektir. Mantık bunu gerektirir. Bu itibarladır ki, Kur’an’da “din” kelimesinin çoğulu olan “edyân (el-edyân)” kelimesi hiç kullanılmamıştır. Bu husus da gerçekten dikkat çekicidir.¹³⁸

Ferdî olarak Allah’ın bir’liğini ve O’nun dininin tek’liğini kabul etmesi emredilen insanların, ağırlıklı olarak kabul edilen görüşe göre, toplumsal ilke olarak vahdaniyet esasına dayanan ve hak olan tek “din”i yaşadıkları belirtilmektedir. Onlar yeryüzünde insanın var oluşundan itibaren her bir peygamber döneminde iman ehli ve hak din üzerinde ittifak etmiş bir topluluk olagelmışler; ayrılığa düşmeleri ise arızî, sonradan ve dış etkiler sebebiyle olmuştur.¹³⁹

¹³¹ Enbiyâ, 21/92.

¹³² Mü’minün, 23/51-52.

¹³³ Mâide, 5/48.

¹³⁴ Buhari, Enbiyâ, 50; Müslim, Fedâil, 40.

¹³⁵ Aliyyu’l-Kârî, *Şerhu Kitâbi’l-Fikhi’l-Ekber*, thk: Ali Muhammed Dendel, Beyrut-1416/1995, s. 150.

¹³⁶ Bk: Bakara, 2/130-137; Şûrâ, 42/13.

¹³⁷ Tartışmalar için bk: Mâturîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, Çev. Hüseyin Sudî Erdoğan, İstanbul-1981, s. 101 vd.; en-Nesefî, Ebû’l-Mu’în Meymûn b. Muhammed, *Tabsıratu’l-Edille*, thk: Hüseyin Atay, Ankara-1993, s. 109 vd.

¹³⁸ Çalışkan, İsmail, age, s. 68, 74.

¹³⁹ Taberî, VI, 275; Zemaşerî, I, 355 ve II, 230; Râzî, VI, 11 ve XVII, 61; Kurtubî, III, 30; İbn Kesîr, I, 364; Elmalılı, II, 741 ve IV, 2693; İnancın monoteizm (tek tanrı inancı) ile başladığının tespiti için bk: Çalışkan, İsmail, age, s. 159.

“İnsanlar bir tek ümmet (aynı inançta ittifak etmiş topluluk) idiler. (Bilahare ihtilaf etmeleri üzerine) Allah, müjdeciler ve korkutucular olarak peygamberleri gönderdi ve beraberlerinde, ihtilafa düştükleri şeylerde insanlar arasında hüküm versin diye de hak kitaplar indirdi.”¹⁴⁰ ve;

“İnsanlar sadece bir tek ümmet idiler; sonradan ihtilafa düştüler.”¹⁴¹

ayetleri de insanların baştan beri tek ümmet/hak dinde ittifak etmiş topluluk hâlinde hayata başladıklarının, bilahare haricî sebepler, dış etkenler yüzünden dinde ihtilafa düşüp ayrıldıklarının delili olmaktadır.¹⁴²

Yukarıda (Bakara, 2/213.) ve (Yûnus,10/19.) ayetlerde geçen “الناس/insanlar” kelimesinin başındaki “el/ال” öneki “العهدية”/“lâm-ı ahd” olarak ta’rîf (belirlilik) ifade ettiği gibi “الجنسية”/“lâm-ı cinsiyye” kavramı içerisinde “lâm-ı istiğrâk” olup cinsinin tüm fertlerini içine alma manasına da kullanılır.¹⁴³ Bu ayetlerdeki akışa uygun düşen mana da istiğrâk anlamıdır.¹⁴⁴ Dar çerçevede düşünüp ayetlerin ifadesini belli bir dönemdeki insanlarla sınırlandırmak yerine daha geniş düşünüp bu olguyu her bir peygamber sonrası tekerrür etmiş insanlık serüveni olarak değerlendirmek daha uygun gözükmektedir.

Bu ayetlerin delaletleri de gösteriyor ki, ilke olaya uygundur; hak din tektir ve sahibi de Allah’tır. İnsanlık, Hz. Adem ve çocuklarından itibaren fert olarak da toplum olarak da mutlaka tek ve hak olan dîni benimsemiş olarak başlamış, ayrılıklar ise sonraki zaman içerisinde meydana gelmiştir.¹⁴⁵

d) “Hak Din”in ve Müntesiplerinin Adı

“Hak dîn” tek olduğuna göre bunun adı nedir? Ya da her bir peygambere gönderilen bu “hak dîn”e ayrı ayrı isimler verilmiş olabilir mi? Değişik isimler “hak dîn” adına tezat teşkil etmez mi, karışıklık ve kargaşaya sebep olmaz mı?

Dînin hep Allah’a ait olduğunu; bunun halis, katıksız din olduğunu belirten ayetlerden sonra “Allah katında din kesinlikle İslâm’dır.”¹⁴⁶ buyurularak “kendisinin” olan “halis” tevhid dîninin adı da belirlenmiştir: “İslâm”. Ona bu adı bizzat koyan Allah’tır.¹⁴⁷ Allah, kendisinden başka ilâh olmadığına şahitlik etmesinin yanında kendi katındaki dînin “İslâm” olduğuna da şahitlik etmiştir. İslâm, vahdaniyet (Allah’ın tek olduğu) esasına dayanır. O, tevhide şamil tek din olunca ve Allah da bu vahdaniyete şahitlik edince bundan çıkan zorunlu sonuç Allah katındaki dînin “İslâm” olduğudur. Kur’an’ın ifadesine göre, meleklerin ve

¹⁴⁰ Bakara, 2/213.

¹⁴¹ Yûnus, 10/19.

¹⁴² Ayrıntı için bk: Taberî, IV, 275 ve 280; Râzî, VI, 11.

¹⁴³ “el/ال” öneki hakkında ayrıntı için bk: Muhammed Saîd Esber, Bilâl Cunejdî, *eş-Şâmil Mu’cem fi-’Ulûmi’l-Luğati’l-’Arabîyyeti ve Mustalahâtihâ*, Beyrut-1985, s. 155 vd.

¹⁴⁴ Bk: Taberî, IV, 278; Râzî, VI, 14.

¹⁴⁵ Bk: Râzî, VI, 12.

¹⁴⁶ Âli ‘İmran, 3/19.

¹⁴⁷ Bk: Tümer, Günay, agm, DİA, IX, 319.

ilim sahiplerinin adil şahitlikleri de hep bu noktayı göstermektedir.¹⁴⁸ Kur'an'da "dinler"den bahsedilmediği gibi ilk din, son din kavramları da yoktur. Bilakis bütün peygamberlerin dîni olan mutlak dinden söz edilmektedir ve bu durumda insanoğlunun da baştan sona tek dîni vardır. Bu manada "dîn" ile "İslâm" tamı tamına mutabıktır, örtüşmektedir ve zaten mutlak olarak "dîn" adı anıldığında akla gelen de "İslâm"dır.¹⁴⁹ Nitekim Hz. Peygamber de meşhur "Cibrîl Hadîsi"nde "Bu, insanlara dînini öğretmek üzere gelmiş olan Cibrîl'dir." derken "din" kavramıyla kastedtiği de tabii olarak "İslâm"dır.¹⁵⁰

"Kim İslâm'dan başkasını din edinirse o, din olarak asla ondan kabul edilmeyecektir; kendisi de Ahiret'te ziyanda olanlardandır!"¹⁵¹ ayetinde İslâm'dan başkasının din olmadığı, diğer bir söyleyişle dînin İslâm'dan başkası olmadığı belirtilmiş; onun dışındakilerin -adına din denilebilse de- Allah katında beğenilmiş, kabul görmüş mutlak din olamayacağı, pekiştirilmiş bir üslupla dile getirilmiştir. Olmayacak bir çabaya düşüp ondan başkasının peşine takılanlar sonunda, boyutları belirsiz kesin bir ziyanla tehdit edilmektedirler.¹⁵² Bu mana şöyle de ifade edilebilir: O'ndan başkasına veya O'nun yanına başkası da katılarak gösterilen itaat ve kulluk din olamaz. O'nun din olarak kabul etmediği düzenlemelere de gerçek anlamda din denilmez. Bu zikredilen özelliklere sahip olmadığı halde Kur'an-ı Kerim'de bu adla kendisinden söz edilen sistemlere "din" adının verilmesi izafidir, mecazîdir; "hak din" adına gerçek bir isimlendirme değildir. Zira bunlar, sonuç olarak "şirk"e varır. Nitekim Şehristani'nin hak dînin dışındakilere din adını uygun bulmadığı yukarıda geçmiştir.

"Bugün sizin için dîninizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı kabul ettim."¹⁵³ İslâm dışı din arayışının reddinden sonra bu ayet de insanlar için Allah tarafından kabul edilip beğenilen dînin, Hz. Muhammed'in irtihali neticesinde vahyin son bulmasıyla nihâî şeklini almış olan İslâm olduğunu belirtmektedir. Nasslarla tespit edilmiş iman, amel ve ahlâk kurallarıyla mükemmel bir sistem olan İslâm, tüm insanlığın lehine ve hayrınadır; onun dışındakiler ise aleyhine ve zararınadır. Bazı müfessirlerin düşündüğü gibi, yukarıda zikredilen "Bugün sizin için dîninizi kemale erdirdim..."¹⁵⁴ ayetini dar çerçevede alıp muhataplarını o günkü mevcut Müslümanlar ile sınırlandırmak kabil ise

¹⁴⁸ Râzî, VII, 207 vd.

¹⁴⁹ Çalışkan, İsmail, age, s. 132 vd.

¹⁵⁰ Bk: Buhari, İman, 43.

¹⁵¹ Âli 'İmrân, 3/85.

¹⁵² Ayetin farklı tefsirleri için bk: Taberî, VI, 570 vd; Zemaşerî, I, 442; Râzî, VIII, 125; Kurtubî, IV, 128; İbn Kesîr, II, 58; Elmalılı, II, 58.

¹⁵³ Mâide, 5/3.

¹⁵⁴ Dînin kemale erdirilmesi vb. hususlardaki farklı tefsirler için bk: Taberî, IX, 516 vd; Zemaşerî, I, 593; Râzî, XI, 137 vd; Kurtubî, VI, 61 vd; İbn Kesîr, III, 23; Elmalılı, III, 1568.

de¹⁵⁵ Hz. Muhammed'in peygamberliği tüm insanlığa¹⁵⁶ ve Kur'an'ın hitabı, kılavuzluğu da bütün insanlara¹⁵⁷ olduğuna göre, kanaatimizce, böyle bir anlam daraltması, İslâm'a sadece o günkü inananların ihtiyacı varmış gibi eksik bir anlayışın ortaya çıkmasına sebep olur. Ayeti diğer bir bakış açısından okuyacak olursak diyebiliriz ki, hak ve hakikate iman iddiasında olan insanın dîni İslâm olmak zorundadır. Çünkü ayette iman edenlere uygun bulunan, onlar adına beğenilen din İslâm'dır; başkası olamaz. Bu anlayışa göre de ayetteki "کم/size" zamirinin kapsamının tüm insanlar olduğunu kabul etmek daha uygundur. O hâlde tüm insanlık için beğenilen din İslâm'dır.

Bu hak dînin müntesiplerinin adı da (Allah'a teslimiyet, inkıyat, boyun eğme ve itaat etme anlamında) "Müslim/Müslüman"dır. Bu adın İbrahim (a.s.) ile birlikte yaygın kullanımına bakılarak bunun ilk olarak onun tarafından konulduğu düşünülebilir. Ancak Nuh (a.s.)'dan bahseden ayetlerden birisinde "...Ve ben Müslümanlardan olmakla emrolundum."¹⁵⁸ buyurulması, bu ismin geçmişinin olduğunu göstermektedir. Vakiya o, İsmail (a.s.) ile beraber Kabe'yi bina ettiklerinde yaptıkları duada¹⁵⁹ "Rabbimiz, biz ikimizi de sana teslim olan iki Müslüman kıl ve bizim soyumuzdan da Müslüman bir toplum yarat!..."¹⁶⁰ diyerek kendileri ve kendilerini takip edecek olanlar için bu adı kullanmışlardır. Bir başka ayette "Allah yolunda hakkıyla cihat edin. Sizi O seçti ve dinde size hiçbir güçlük de yükledi. Atanız İbrahim'in dînine sarılınız. Bundan önce de bunda da (şimdi de) sizi "Müslimîn/Müslimûn (Müslümanlar)" diye O isimlendirdi."¹⁶¹ buyurulmaktadır. Demek ki Allah Teâlâ, tevhid dîni üzere olan öncekilere de bu ümmete de "Müslimîn/Müslimûn (Müslümanlar)" adını vermiştir; geçmişte de şimdi de tevhid ehli için kullanılan isim budur.¹⁶²

"Müslümanlar" isminin Kur'an'da gündeme Hz. İbrahim'le birlikte getirilmesinin sebebi belki de İslâm'ı, dolayısıyla tevhidi terk eden Ehl-i Kitap Yahudiler ve Hıristiyanlardan her birinin onu kendi taraflarında gösterme, yanlarına alma çabalarıdır. Hissî ya da indî, hangi sebeple olursa olsun, bu husustaki yanlış yönelişler ve yönlendirme çabaları reddedilmiş; İbrahim, İsmail, İshak, Yakub (a.s.) ve onlardan sonra gelenlerin de "Müslümanlar" oldukları muhtelif ayetlerde tasrih edilmiş ve pekiştirilmiştir.¹⁶³ Bu ayetlerden ikisinin meâli şöyledir: "İbrahim de Yakub da oğullarına şunu vasiyet etti: "Oğullarım! Allah sizin için İslâm'ı beğenip

¹⁵⁵ Çünkü hemen bütün rivayetler ayetin Veda Haccı'nın Arife gününde nazil olduğunu, buna binaen bazıları da maksadın hacc ibadeti olabileceğini göz önünde bulundurmaktadırlar. Mîsal olarak bk: Kurtubî, VI, 61 vd.

¹⁵⁶ Sebe', 34/28.

¹⁵⁷ Nahl, 16/44, 64.

¹⁵⁸ Yûnus, 10/72.

¹⁵⁹ Bk: Bakara, 2/127.

¹⁶⁰ Bakara, 2/128.

¹⁶¹ Hacc, 22/78.

¹⁶² Bk: Bk: Râzî, XXII, 74; Kurtubî, XII, 101; İbn Kesîr, V, 452; Elmalılı, V, 3424. Not: "Müslim" kelimesi dilimizde "müslüman" olarak telaffuz edilmiştir.

¹⁶³ Bk: Bakara, 2/129-133;140

seçti. O hâlde siz de ancak Müslümanlar olarak can verin." Yoksa, ölüm Yakub'a geldiğinde siz de orada hazır mı idiniz? O, oğullarına: "Benden sonra neye ibadet edeceksiniz?" dediğinde onlar: "Senin Tanrı'na, babaların İbrahim'in, İsmail'in, İshak'ın Tanrı'sı bir tek ilâh'a (Allah'a) ibadet edeceğiz ve zaten biz O'na teslim olmuş(Müslüman)larız." demişlerdi.¹⁶⁴ Aksini iddia etmek ise "şahitliği saklama", bir başka ifadeyle yalancı şahitlik olarak isimlendirilmiştir: "Yoksa siz, "İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve oğulları gerçekten Yahudi idiler yahut Hıristiyan idiler." mi diyorsunuz? De ki: Siz mi daha iyi bilmektesiniz, yoksa Allah mı? Allah'tan gelmiş bulunan, kendisinde mevcut bir şahitliği saklayandan daha zalim kim ki! Allah, sizin yaptıklarınızdan habersiz değildir."¹⁶⁵ "İslâm" dışındaki isimlendirmeler, yukarıdaki ayette işaret edildiği gibi, Hz. İbrahim'in şahsında da açıkça reddedilmiş; "İbrahim ne bir Yahudi ne de bir Nasrani idi. Bilakis o bir hanif, tevhid ehli Müslümandı; müşriklerden de değildi."¹⁶⁶ buyurulmuştur. Onu kendi yanına çekmek gayretinde olanlara da "Ey Ehl-i Kitap, İbrahim hakkında niye tartışıp duruyorsunuz! Tevrat da İncil de kesinlikle ondan sonra indirilmiştir. Aklınız ermiyor mu?"¹⁶⁷ hitabıyla tarih tespiti yapılarak gereksiz ve şüphe uyandırıcı tartışmalara nokta konulmuş; ona intisap iddiasıyla hak üzere olduklarını ispat çabasında olanların başka başka isimlerle değil de -eğer onu takip eden tevhid ehli iseler- onun kendisine uygun bulup kullandığı "Müslüman" ismini almalarının gerektiği vurgulanmıştır.

"...Müslüman olan peygamberler ... Onunla Yahudilere hüküm verirlerdi..."¹⁶⁸ ve "Bir vakitler havarîlere: "Bana ve Rasûlüme iman edin!" diye ilham etmiştim. "İman ettik ve bizim gerçekten Müslüman(lar) olduğumuza Sen de şahit ol!" demişlerdi."¹⁶⁹ ayetleri İsrail oğullarının dînininde de "İslâm" olduğunun ifadesidir.

Nitekim -yukarıda da belirtildiği üzere- müfessirlerimizin çoğu, insanlığın ayrılığa düşmezden önce prensip olarak üzerinde ittifak ettikleri dînin "İslâm" olduğu kanaatindedirler.¹⁷⁰

V- Başka İsimlendirmelerin Hak Din Adına Değeri

"İslâm" dışındaki isimlendirmelerin mutlak hak din adına durumu, yeri ve tutarlı olup olmadığı hususuna gelince; çeşitli tasniflerle farklı kategorilere ayrılmış bütün dinleri teker teker ele alarak eleştirmek mümkün olmayacağına göre, hak dînin ilkelerine işaret ettikten sonra İbrahimî din

¹⁶⁴ Bakara, 2/132-133.

¹⁶⁵ Bakara, 2/140.

¹⁶⁶ Âli 'İmran, 3/67.

¹⁶⁷ Âli 'İmran, 3/65.

¹⁶⁸ Mâide, 5/44.

¹⁶⁹ Mâide, 5/111; bk: Elmalılı, III, 1843.

¹⁷⁰ Bk: Taberî, IV, 279; Zemaşşerî, I, 355; Râzî, XXII, 19; Kurtubî, XI, 338; İbn Kesîr, IV, 163; Elmalılı, V, 3370.

oldukları iddiasında bulunan Yahudilik ve Hıristiyanlığı göz önüne koyup diğerlerinin de bunlara kıyasla kendi yerine konulması uygun olacaktır.

“Deyin ki: "Biz Allah'a, bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve sıbtlarına (torunlarına) indirilenlere; Musa'ya ve İsa'ya verilenlerle peygamberlere Rab'leri katından verilenlere inandık. Onların hiç birini diğerlerinden ayrı tutmayız. Ve biz O'na teslim olmuş(Müslüman)larız." Eğer onlar da sizin şu iman ettiğiniz gibi iman ederlerse doğru yolu bulmuşlardır. Şayet yüz çevirirlerse onlar ancak ayrılığa düşmüş olurlar..."¹⁷¹ buyurularak iman adına izlenmesi gereken doğru yol ile buna aykırı olan yanlış davranış açıklanmıştır. Bir şeye inanırken onun yanında bir başkasına veya başkalarına da aynı minval üzere, aralarında ayırım yapmadan, farklılık gözetmeden inanmak, o iki şeyin ya da şeylerin aynılığını gerektirir. Ayette hepsine iman etmek emredildiği ve hidayetin de bu şekildeki küllî, toptan inanış olduğu belirtildiğine göre, bu peygamberler aynı silsile içerisinde birbirinin devamıdır. Eğer aralarında ayrılık ve aykırılık olsaydı Allah Teâlâ böyle bir emirde bulunmaz; bu inanç şeklini de doğru bir kıstas olarak göstermezdi. Peygamberler arasındaki bu ahengin, bu bütünlüğün bir göstergesi de ibadetlerdeki temel mantık ve mahiyet aynılığıdır. Bu cümleden olmak üzere salât (namaz) bütün peygamberlere¹⁷²; Hz. İbrahim'e¹⁷³, Hz. Şuayb'a¹⁷⁴, Hz. Musa'ya¹⁷⁵ ve Hz. İsa'ya¹⁷⁶ da emredilmiştir. Sıyâm/savm (oruç) da önceki ümmetlerde farz olan bir ibadettir.¹⁷⁷ Zekatın da bütün peygamberlere farz kılınmış bir ibadet olması¹⁷⁸ ilâhî dînin tek olduğunun göstergelerinden biridir. Kurban da öyle.¹⁷⁹

“Din” Allah'ın koyduğu ilâhî bir kurum olunca hak dînin, onun tebliğcisi olan peygambere veya içinden çıktığı topluluğa nisbet edilerek adlandırılması İslâmî anlayışa aykırıdır.¹⁸⁰ Akseki, “Garpta bu dine Muhammedîlik derler. Lakin böyle bir isim Müslümanlarca meçhuldür (tanınmış, kabul görmüş değildir). Kur'an'a göre, Müslümanlık insanlık mefhumu kadar geniş ve şümullüdür. Yalnız Hz. Muhammed'in değil, önce gelip geçen bütün peygamberlerin dîni de, umumî manasıyla, Müslümanlıktır.(...) Demek ki, Hz. Muhammed İslâm'ın kurucusu değil, bu ilâhî nizamı son tebliğ edendir.”¹⁸¹ sözleriyle hak dînin tebliğini, sahibinin kim olduğunu ve peygamberlerin dine nazaran konumunu çok güzel, çok net

¹⁷¹ Bakara, 2/136-137.

¹⁷² Enbiyâ, 21/73.

¹⁷³ İbrahim, 14/37, 40.

¹⁷⁴ Hüd, 11/87.

¹⁷⁵ Yûnus, 10/87.

¹⁷⁶ Meryem, 19/31.

¹⁷⁷ Bakara, 2/183; Meryem, 19/26.

¹⁷⁸ Enbiyâ, 21/73.

¹⁷⁹ Mâide, 5/27.

¹⁸⁰ Tümer, Günay, agm, DİA, IX, 316.

¹⁸¹ Akseki, age, s. XIX, Mevlânâ Muhammed Ali, Islam The Religion of Humanity'den naklen.

bir tarzda açıklamıştır. Bu itibarla, hak din namına “İslâm” adı dışındaki isimlendirmeler, İslâmî açıdan bir tahriftir, gerçekten sapmadır; Allah’ın verdiği isimden uzaklaşmadır.

Kendi dinleri dışındaki inançlara “din” adını uygun görmeyen¹⁸² “Yahudiler”in literatüründe din terimi oldukça karışık bir gelişme gösterdiğinden “Yahudi” dîninin adı, kaynağı ve din teriminin gelişmesi gibi konularda tartışmalar olduğu belirtilmektedir.¹⁸³ Bundan dolayı olsa gerek, Nicholas De Lange de bu konuda hazırladığı kitabında Yahudi kimliğini tanımlamaya çalışırken sıkıntısını belirtmekte; bu kimliğin tanımlanmasında sorunlar olduğunu söylemektedir. Yahudi kimliğinin akrabalığa mı, dine mi ya da her ikisine mi veya daha çok şeylere mi bağlı olduğunu; Yahudi olmaktan vazgeçilip geçilemeyeceğini ve eğer bu mümkün ise nasıl olacağını kendi kendine sormaktadır.¹⁸⁴

Yukarıdaki ifadelerden ilâhî kaynaklı olmadığı anlaşılan “Yahudilik/Judaism” adı evvela I. asırda, Yunanca konuşan Yahudiler arasında ortaya çıkmıştır. Bunun İbranicesi olan “yahadut” adı Orta Çağ literatüründe seyrek olarak kullanılmış olup modern dönemlerde daha sık kullanıldığı göze çarpar. Kelime Kitab-ı Mukaddes (Kutsal Kitap)’ta ve rabbilere (Yahudi alimlerine) ait yazılı belgelerde yer almaz.¹⁸⁵ Bundan da, bu ismin Hz. Musa’dan çok sonra ortaya çıktığı ve kullanıldığı anlaşılmaktadır.

“Yahudi” kelimesinin manasına gelince; Hz. Yakub’un dördüncü oğlu Yuda (Yahuza/Yahuda)’ya mensup anlamına gelmektedir ya da bu kelime Yuda’nın Arapçalaşmış şeklidir. Bir başka yorum ise onların kendisinden adlarını aldıkları ataları Hz. İbrahim’in torunu olan ve “İsrâîl” lakabıyla anılan Yakup peygamberdir.¹⁸⁶ Duruma göre bunun bir inanç sistemi olmayıp bir nesep tespiti olarak anlaşılması daha doğru ve hakkaniyetli gözükmektedir. Başkaca kaynaklara göre de “Yahudilik (Judaizm)”in bir inanç meselesi olmadığını; Yahudinin, yaratılıştan dînî önderlerin neslinden gelmiş olduğu için Yahudi olduğunu görüyoruz. Bunun içindir ki, inançtan yoksun da olsa, Tevrat’ın emirlerine aykırı da davransa, Yahudi yine Yahudidir.¹⁸⁷ Bunlara ek olarak, Israel Shahak, -monoteist (tek tanrılı) bir din olarak gösteriliyorsa da¹⁸⁸ - Yahudiliğin esasında politeist (çok tanrılı) bir

¹⁸² Günay, Tümer, agm, DİA, IX, 313; Yahudilik indinde diğer milletlerin inanç açısından durumu ile ilgili bir yaklaşım için bk: Micheal Wyschogrod, “*Musevilik Açısından İslâm ve Hristiyanlık*”, *İbrahîmî Dinlerin Diyalogu*, Ed. İsmail Raci Farukî, Çev. Mesut Karasahan, İstanbul-1993, s. 37.

¹⁸³ Günay, Tümer, agm, DİA, IX, 319.

¹⁸⁴ Nicholas de Lange, *Yahudi Dünyası* (Atlas of the Jewish World), Çev. Sevil Atauz, Akın Atauz, İletişim Yayınları, İstanbul-1987, s. 82.

¹⁸⁵ Günay, Tümer, agm, DİA, IX, 319. Dinlerin isimlendirilmeleri ile ilgili olarak bk: aynı eser, aynı yer.

¹⁸⁶ Bk: T. H. “*Yahudilik*”, İA, İstanbul-1986, XIII, 340.

¹⁸⁷ Micheal Wyschogrod, agm, s. 38.

¹⁸⁸ Bk: *Kutsal Kitap*, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul-2001, Tensiye (Yasanın Tekrarı), 6/4, s. 225.

inanç sistemi olup Yahova'nın bunların en güçlüsü olduğunu belirtmektedir. Aynı kaynak, onların Şeytan'a da takdimlerde bulduklarından bahsetmektedir.¹⁸⁹ Bütün bunlardan çıkan sonuç, mevcut şekliyle Yahudilik, bir inanç sistemi veya ilahî doktrin olmaktan öte daha çok ırkçılığa dayalı bir nesep sistemi olmaktadır.

İsa'nın (a.s.) tâbilerinin kullandıkları "Hıristiyan/Nasrânî" ismi de İncillerde geçmemektedir; sonradan ortaya çıkmadır. "Hıristiyan" isminin ilk olarak, muhtemelen M. S. 43 veya 44 senesinde, Antakya'da kullanıldığı; resmî olarak ise ilk defa Romalı yetkililerce kullanılan kelimenin II. yüzyılda dînî bir muhteva taşıyarak yaygınlaşmaya başladığı; buna göre kelimenin "Mesîh yanlıları" anlamında ancak I. asrın sonlarına doğru kullanılmaya başlanmış olabileceği belirtilmektedir.¹⁹⁰ Bundan da "Hıristiyan" adının Allah Teâlâ tarafından verilmiş bir isim olmadığı ve Hz. İsa'nın onlara bu isimle hitap etmiş olamayacağı sonucu çıkmaktadır.

Kur'an'da geçen ifadelerle dayalı olarak yapılan açıklamaya göre de Hıristiyanlar, havarilerin Hz. İsa'nın sorusuna karşılık "نحن أنصارالله/Biz Allah'ın yardımcıları (tarafdarları) yız."¹⁹¹ cevabından hareketle, -havariler için bir övgü olan- bu kelimeyi kendilerine isim olarak kullanmışlardır. Allah (c.c.) Kur'an'da "قالوا إنا نصارى...biz Nasârâ'yız diyenlerden..." buyurarak bu ismin kaynağının doğrudan kendileri olduğunu açıklamıştır.¹⁹² Zira havariler kendilerini "Müslim"den başka bir isimle anmamışlar; "أما بالله/Biz Allah'a inandık ve sen de bizim Müslüman(lar) olduğumuza şahit ol."¹⁹³ diyerek "Müslümanlar" olduklarını vurgulamışlardır.

"Nasrânî" kelimesinin İngilizce karşılığı "Christian"ın anlamı "İsa'ya inanan", "Christ"ın karşılığı "Mesîh, İsa" ve "Christianity" de bu dine verilen ad olmaktadır.¹⁹⁴ Bu da dinin isimlendirilmesinde İslam'ın benimsediği ilkeye uygun düşmemektedir.

İsmiyle de ilahi öze aykırı olan Hıristiyanlığın bugünkü mevcut hale dönüşümünün safhaları, kuşkusuz tarihin tespitleri arasında yerini almıştır. Tevhid inancını benimsemiş yazar İraneus (130-200), Tarsuslu Paul'u Hz. İsa'nın aslî öğretisine Platon felsefesini ve pagan/putperest Roma'nın dînini sokmakla suçlamaktadır.¹⁹⁵ Paul'un gelişmemiş fikrî yapısını de gösteren "aslî günah", "çarmıha gerilme" ve "yeniden dirilme" teorilerine uygun

¹⁸⁹ Ayrıntı için bk: Shahak, İsrail, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*, Çev. Ahmet Emin Dağ, İstanbul-2002, s. 67 vd. ve 71.

¹⁹⁰ Demirci, Kürşat, "Hıristiyanlık", DİA, İstanbul-1998, XVII, 328 vd. Not: Adı geçen isimlendirme ve anlamları vb. ayrıntı için bk: agm, aynı yer. Ayrıca bk: Tümer, Günay, agm, DİA, IX, 319.

¹⁹¹ Âli 'İmran, 3/52

¹⁹² Bk: Mâide, 5/14, 82; Râzî, XI, 188; Kurtubî, VI, 117; Elmalılı, III, 1605, 1792.

¹⁹³ Âli 'İmran, 3/52.

¹⁹⁴ Bk: *Yeni Redhouse Lügati İngilizce-Türkçe*, İstanbul-1962, s. 156.

¹⁹⁵ Muhammed Atâurrahîm, *Bir İslâm Peygamberi Hz. İsa*, Çev. Kürşat Demirci, İstanbul-1985, s. 46; "Teslis"ın oluşumunda Yeni Eflatuncu Felsefenin etkisi için bk: Aydın, Mehmet, "Hıristiyan İnançları", DİA, XVII, 346.

olarak şekillendirilen yeni Hıristiyanlık, artık matematiksel anlamsızlık, tarihsel yanlışlık ve psikolojik izlenimler üzerine oturtulan yapay bir din oluvermiştir.¹⁹⁶ Zaten tevhid'in terk edilip yerine teslisin yerleştirilmesi de yapay bir şekilde ve tarifi mümkün olmayan zorlamalar sonucunda, M.S. 325 yılında toplanmış olan İznik Konsülü'nce kabul edilmiş bir durumdur.¹⁹⁷ Bugün Hıristiyanlığın sembolü olan haç da Roma Güneş Tanrısı'nın sembolü olan ışık haçı'dır.¹⁹⁸

Batılılar, Müslümanları Hz. Muhammed'e nispet etme gayretkeşliğine tutulup kasıtlı olarak onlar için "Muhammediler" adını kullanmak istedilerse de bunu tutturamadıkları yukarıda geçmişti. Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in insanlara, onların dînini Muhammed (a.s.)'e nispet eden bir hitap tarzı kullanmadığı ortadadır. Doğrusu Musa (a.s.) ve İsa (a.s.)'ın kendi ümmetlerine "Yahudiler" veya "Nasraniler/Hıristiyanlar" adıyla hitap ettiklerine dair bir bilgi de mevcut değildir. Kur'an-ı Kerim'deki şu bilgiler de bunu doğrulayıp pekiştirecektir: "Ve Allah, "Ey Meryem oğlu İsa, yoksa sen mi insanlara, Allah'ı bırakıp da beni ve annemi iki tanrı edinin, dedin!" dediğinde o dedi ki: "Rabbim, seni tenzih ederim, hakkım olmayan bir sözü ben nasıl söylerim! Ben onlara, sen bana neyi emrettinse işte onu söyledim: Benim de sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin"..."¹⁹⁹ Allah'a kulluğu emreden bir peygamberin, O'nun dînini kendisine nispet etmiş ve mensuplarına da kendi adına bir isim vermiş olamayacağı Kur'an'ın bu beyanıyla tespit edilmiş olmaktadır. Sağlıklı bir akılla ve doğru bir mantıkla düşündüğümüzde bu ifadeler, diğer hak peygamberler adına da böyle bir uygulamanın, bir durumun olabileceğini reddetmiş olmaktadır.

Ayrıca, "İslâm"ın adında da uygulamalarında da Allah'a mutlak itaat ve teslimiyet anlamı vardır. Onun dışında kalan adlarda olsun uygulamalarda olsun bu anlamı ve içeriği bulmak kabil gözükmemektedir.

Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sabîîlerin, "kendileri için korku olmadığı ve mahzun da olmayacakları" ifadesi bağlamında iman edenlerle birlikte zikredildikleri ayetlere²⁰⁰ gelince; "Muhammed'in nefsi elinde olan Allah'a yemin ederim ki, bir yahudi veya hıristiyan bu topluluktan beni iştirir de sonra bana gönderilenlere iman etmeden ölecek olursa kesinlikle cehennemliklerden olur."²⁰¹ hadisinin içeriğine de uygun olarak bu üç grup, ilgili ayetlerde inananlara mukabil görülmüş ve gayr-i mümin olarak gösterilmişlerdir. Ayette geçen vaad ve müjdeye ise Allah'a ve Ahiret'e imanla birlikte salih amel işleyenlerin nail olacakları belirtilmekte, bu üstünlüklere ancak iman edenlerin sahip olabilecekleri anlatılmaktadır.²⁰²

¹⁹⁶ Atâurrahîm, age, s. 82.

¹⁹⁷ Atâurrahîm, age, s. 14, 53, 55.

¹⁹⁸ Atâurrahîm, age, s. 108.

¹⁹⁹ Mâide, 5/116, 117.

²⁰⁰ Bakara, 2/62; Mâide, 5/69.

²⁰¹ Müslim, İman, 240; Kurtubî, I, 433.

²⁰² Elmalılı, III, 1739.

Ayrıca, iman komplemdir/küldür; Allah'a imana, bu iman gereği olan şeylere inanmak de dahildir. Peygamberlere, kitaplara, öldükten sonra dirilmeye (ba's), Ahiret ahvaliyle ilgili şeylere vs. inanmak, "Allah'a ve Ahiret'e iman" şeklinde formüle edilen icmâlî imandan ayrı düşünülemez.²⁰³

Diğer bir yaklaşıma göre ayet(ler), dünyaya bakan siyasî yönüyle Müslim ve gayr-i Müslimlerin, hak ve görevde denk, dinlerinde de serbest olarak İslam hakimiyeti altında bir arada yaşayabilecekleri ve dünya nimetlerinden yararlanabilecekleri hükmünü ifade etmektedir. Fakat İslam'ın vaad ettiği mutlak saadet ise Ahiret itibarıyla ve buna da ancak hakiki mümin ve müslüman olanlar nail olabilir.²⁰⁴

Bunların inananlarla birlikte anılmalarından bir başka maksat da gerek kendileri ve gerekse onlara benzer sapıklıkta olanlara, şayet iman ederek müminler arasına dahil olurlarsa itaat ve amellerinin kabul edileceğini, aynı vaad ve müjdeye mazhar olacaklarını²⁰⁵; iman olmadan yapılan iyi işlerin dünyada işe yarasa bile Ahiret'te yaramayacağını bildirmektir.²⁰⁶

SONUÇ

İnanma ve tapınma arzusunun yaratılıştan geldiğini akıl da nakil de tespit etmektedir. Yaratılışın orijini demek olan "fitrat" da insandaki hak ve doğru olan inancı benimseme eğilimini ifade eder. Bu itibarla insan doğru olan inancı tercihe meyilli bir yaratılışa sahiptir. Bu yönelişi hedefinden saptıran şeyler tamamen olumsuz dış etkenlerdir.

İnanma ve tapınmanın sistematik adı olan "din" in kaynağı, kurucusu ve koyucusu, İslâm'a göre, Allah'tır. "Fıtrat" ve "Elest Bezmi" anlayışına uygun olarak, gerek fert gerek toplum şeklinde insanların başlangıcı ve ittifakı hak dinde olmuştur. Bu anlamda "ümme" de hak dinde ittifak etmiş insanlar topluluğu demektir. Onlar arasında bu konudaki ihtilaflar, ayrılıklar dış etkenlerden dolayı sonradan ortaya çıkmıştır.

Tek ilah olan Allah'ın dîni de tektir ve yeryüzünde insan hayatının başlamasından bugüne temel prensipleriyle aynen, değişmeden devam ede gelmiştir; dinler değil "din" vardır. Bu tek dinin dışındaki sistemlere böyle bir adın verilmesi gerçek anlamda olmayıp görecelidir. Bu noktadan hareketle, tüm peygamberlerin getirdiği bu "tek din" in tek adı da yine Allah Teâlâ tarafından konulmuştur; "İslâm". Bu dînin müntesiplerinin adı da yine Allah tarafından verilmiş olup "Müslim (Müslüman)"dır. Tüm peygamberlerin ve ümmetlerinin benimsediği ad da -ki, devrinin diline göre bu isim için kullanılan lafız ne olursa olsun içeriğinin aynı olacağı kanaatindeyiz.- aynıdır. Kur'anî ifadeler ve hadislerde geçen bilgiler bunun böyle olmasını gerektirmektedir. Bu temel Kur'an ilkesinden dolayı, mutlak

²⁰³ Râzî, III, 105; Kurtubî, I, 435. Ayrıca bk: Râzî, XII, 53.

²⁰⁴ Elmalılı, III, 1741.

²⁰⁵ Râzî, III, 105.

²⁰⁶ Elmalılı, III, 1739.

manada “din” kelimesi anıldığında “İslâm” akla gelir. Bunun dışında, dîni bir peygambere, bir topluluğa, bir yere nisbet ederek isimlendirmek ve mensuplarına da buna uygun isimlerle hitap etmek ise İslâm’ın bu konudaki geleneğine aykırıdır, onunla çelişmektedir.

Mevcut duruma gelince; İslâm, vakıya objektif yaklaşır. Bu anlamda, İslâm dışında insanların din olarak benimsediği diğer kurumları “hak” kabul etmez. Ama olguyu, mevcut durumu hayatın bir gerçeği olarak, olduğu gibi kabul ettiğinden onların varlığını da reddetmez. Bu itibardır ki, -hakim durumda oldukları dönemlerde ve onun dışında- müslümanlar dünyanın çeşitli yerlerinde gayr-i Müslimlerle iç içe yaşamışlar ve yaşamaktadırlar. Ancak onların statüsü farklıdır; kendisinin koyduğu sistem içinde onlara farklı bir yer vermiştir. Fakat olayın bu boyutu bizim şu anda işlemek durumunda olduğumuz konunun dışında, ayrı bir araştırma konusudur.